

הפרשת תרומות ומעשרות לפני גמר מלאכה - על הפרשה מפירות נשר

ראשי פרקים

- א. פתיחה.
- ב. מקור לאיסור לתרום לפני גמר מלאכה - בתורה.
- ג. מקור לאיסור לתרום לפני גמר מלאכה - במשנה.
- ד. איסור דאורייתא או דרבנן.
- ה. הגבלות לדין - ניתוח המשניות של תרומות פרק א'.
- ו. תרומות פ"א מ"ט: זיתים וענבים למאכל - תורמים לכתחילה.
- ז. תרומות פ"א מ"ח: גדר מי חטאת - תרומה ויחזור ויתרום.
- ח. תרומות פ"א מ"ד: תרומה שלא חלה אפילו בדיעבד.
 1. הסבר הירושלמי למשנה.
 2. חילוק בין זיתים וענבים לשאר פירות.
 3. חילוק בין הפסד על דעת כהן להפסד שלא על דעתו.
 4. תירוצים אחרים לסתירה בין המשניות.
 5. שיטת הרמב"ם.
 6. דין תורם ענבים לפני שנעשו יין.
- ט. סיכום משניות מסכת תרומות.
- י. פסק ההלכה.
- י"א. הגבלות לדין.
 1. הדין חל על פירות המחוסרים מעשה בגופם.
 2. הדין חל רק על יין ושמן.
 3. הדין אינו חל על האוכל קבע לפני גמר מלאכה.
- י"ב. האם הדין שייך גם בזה"ז.
- י"ג. קולות של דעת הדחק.
- י"ד. סיכום כללי.
- ט"ו. נספח: מכתב הרב ישראלי בענין הפרשה לפני גמר מלאכה.

א. פתיחה

למושג "גמר מלאכה", שהוא שלב סיום עבודות החקלאי לפני השיווק, מספר נפקא מינות¹. אחת ההלכות היא שאסור להפריש תרומות לפני גמר מלאכה: לא מהפרי על עצמו, לא מהפרי על פירות אחרים ולא מפירות אחרים עליו². יש לבדוק אם יש לאיסור זה מקור מדאורייתא או שהוא גזרה מדרבנן. יש לברר מאיזה פירות אסור להפריש לפני גמר מלאכה, ויש לבדוק אם האיסור תקף גם בזמן הזה.

לבריור גדרי הלכה זו חשיבות מרובה בכל מערכת הפרשת תרומות ומעשרות במגזר החקלאי. בענפים רבים חלק מסוים של היבול נשאר בשטח לאחר סיום הקטיף: תפוזים שנשרו או נפלו לאדמת הפרדס, תפוחי אדמה ובוטנים שנתלשו אך לא נאספו וכדו'. ניצול פירות אלו בתור תרומה גדולה ותרומת מעשר יכול להוות חסכון כספי ניכר לחקלאי, בנוסף לנוחות הטכנית שתמנע תקלות רבות בדרך ההפרשה. דא עקא, הם במצב המוגדר כ"לפני גמר מלאכה". מתוך ניתוח גדרי הלכה זו, נוכל לאתר אפשרויות לפתרון.

ב. מקור לאיסור לתרום לפני גמר מלאכה – בתורה

במדרשי התנאים מובאים פסוקים בתורה שמהם לומדים על איסור הפרשת תרומות לפני גמר מלאכה. בספרי³ נכתב כך:

"כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב – למה נאמר? לפי שהוא אומר: והרמותם ממנו. שומע אני יתרום שבולים על חיטים, ענבים על היין וזיתים על השמן?"

ת"ל: כדגן מן הגורן – מן הגמור. מכאן אמרו: התבואה משתמרח, והיין משיקפה, והשמן משירד לעוקה⁴.

הספרי מלמדנו שאין להפריש מפרי לא גמור על פרי גמור. בתוספתא⁵ רואים

1. עד מתי מותר באכילת ראי, עד מתי לקוח פטור מדאורייתא, עד מתי הפקר והקדש פוטרים מחיוב תרו"מ, פירות שגדלו אצל עבו"ם או שנכנסו מחו"ל, ועוד רבים. ועיין במבוא למאמר בספר זה: גמר מלאכה מהו.
2. לצורך הקיצור, נקרא לזה: איסור להפריש לפני גמר מלאכה, כאשר הכוונה לכל הואריאציות הנ"ל, אא"כ מצוין אחרת.
3. לבמדבר י"ח/27, קטע ט', מצוטט גם בפייה"ש לרמב"ם, תרומות פ"א מ"ד.
4. אלו הם מה שמוזכר כגמר מלאכה במשניות פ"ק דמעשרות בקשר לגידולים אלו. המלבי"ם לספרי כתב שבפ"ק דבכורות למדו ממקום אחר. וכוונתו לפרק קמא דתמורה (ה' ע"א), ופרק בתרא דבכורות (נ"ג ע"ב), ומקורו בכסף משנה לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד. אלא שרמב"ם פרנקל ציינו בצדק, שמקורות אלו מתייחסים להלכה ב' ברמב"ם, המדבר בהפרשת מין על שאינו מינו. וכן כתב בתוספות אנשי שם (סוף פ"ק תרומות). ולכן אינו שייך לענינו.
5. תרומות פ"ג/ט"ו, מובאת גם ע"י מהר"י קורקוס, הרדב"ז וקרית ספר לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד. הגירסה של ב"ש ובי"ה מובאת לפי גירסת הראשונים ולא לפי הדפוס ("בספרים שלנו כתובה בטעות" – מהר"י קורקוס). ועיין תוספתא כפשוטה עמוד 334.

שניתן גם ללמוד מהפסוק שאין להפריש מהפרי הלא גמור על עצמו. פסוק זה משמש את בית שמאי במחלוקת עם בית הלל בשאלה האם בדיעבד התרומה חלה במי שבכל זאת תרם תרומה לפני גמר מלאכה, או שצריך לתרום שנית: "התרום ענבים לשוק ועתיד לעשותן צימוקים, תאנים ועתיד לעשותן גרוגרות, רמונים ועתיד לעשותן פרד... בית הלל אומרים: אין צריך לתרום שנייה, ובית שמאי אומרים: צריך לתרום שנייה. אמרו בית שמאי לבית הלל: הרי הוא אומר: וככמלאה מן היקב – לא תרם זה מן היקב (שהרי תרם לפני גמר מלאכת הצימוקים, וזה כמו לתרום מענבים לפני גמר מלאכת היין ביקב)!"

אמרו להם בית הלל: הרי הוא אומר: וכל מעשר הארץ... קדש לה' (ויקרא כ"ז/13); אם אתה אומר צריך לתרום שנייה, אף זה לא קיים קדש לה' (הוא מבטל את הקדושה של התרומה הראשונה שתרם).⁶ מתוספתא זו משמע שגם בית שמאי וגם בית הלל מסכימים שאין להפריש לכתחילה לפני גמר מלאכה. מחלוקתם רק לענין מי שהפריש בדיעבד.⁷ מתוספתא אחרת (תרומות פ"ג/י"ח) אנו למדים שגם תרומת מעשר יש להפריש רק לאחר גמר מלאכה.

"בן לוי שנתנו לו שיבולין ועתיד לעשותן גורן, ענבים ועתיד לעשותן יין, זיתים ועתיד לעשותן שמן – כשם שתרומת ראשית מן הגורן ומן היקב, כך תרומת מעשר מן הגורן ומן היקב".⁸ המקור בתורה לאיסור הפרשת תרומת מעשר לפני גמר מלאכה, וגם לאיסור הפרשת מעשר ראשון עצמו לפני גמר מלאכה, מובא בירושלמי,⁹ והוא אותו פסוק שבמדבר. סוף סוף הפסוק הרי עוסק בלוי המפריש את תרומתו: "ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן (במדבר י"ח) – ממה שהוא מצוה את בן לוי לתרום מן הגמור (הפסוק עוסק בתרומת מעשר), הדא אמרה שאסור ליתן לו שיבולין".

אם הלוי מצווה לתת תרומת מעשר מן הגורן – כלומר כשנגמרה מלאכתו, סימן שגם לישראל אסור לתת ללוי שיבולים, אלא דבר גמור מן הגורן.¹⁰ הגר"א¹¹ מביא את הלימוד של הירושלמי ומדגיש ש"משמע דאף על עצמו אסור לתרום" (וכמו שהראינו לעיל משמע מהמחלוקת בתוספתא).¹²

6. עיין לקמן פרק ד/2 מה שהמהר"י קורקוס למד מצירוף שני פסוקים אלו יחד.
7. ועי' לקמן פ"ג שהבאנו דעות הפרשנים בשאלה על איזה מקרה בדיוק נחלקו ב"ש וב"ה.
8. וכן בגמרא מסכת ביצה (י"ג ע"א): "...כשם שתרומה גדולה אינה ניטלת אלא מן הגורן ומן היקב, כך תרומת מעשר אינה ניטלת אלא מן הגורן ומן היקב".
9. תרומות פ"א ה"ה.
10. ועיין דברי סיכום של השערי צדק פ"ט הכ"ב: "כל שאמרנו בתרומה אין תורמין מזה על זה, כך במעשר אין מעשרין, בין מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני".
11. לשו"ע יו"ד של"א אות ק"ב.
12. באור שמוח (תרומות פ"ה ה"ד, סד"ה וראיתי) כתב על דברי הגר"א שתמוהים, מתלמיד טועה "שכתב: משמע, על משנה מפורשת" – תרומות פ"א מ"י, שם נאמר במפורש שאסור לתרום לפני גמר מלאכה, גם מהפרי על עצמו. יש ליישב את קושייתו ולומר, שבא הגר"א לומר מה משמע

לימוד נוסף מהתורה מוזכר בראשונים. הר"ש למעשרות¹³ כותב:
 "איירי לאחר שנתבשלו כל צורכן, ונתלשו - אימתי באו לידי דיגון
 וחיוב, משום דכתיב: דגנך - דיגונך, שיתמרח בכרי".
 וכן רש"י¹⁴:

"...וכיון דנקרא דגן, נעשה טבל לתרומה, כדכתיב: ראשית דגנך".
 יש כאן מקור לחיוב במעשרות משלב של דיגון, כלומר: משלב של גמר מלאכה,
 אך לא נאמר כאן מפורש שאסור להפריש תרומות ומעשרות לפני כן.

ג. מקור לאיסור לתרום לפני גמר מלאכה - במשנה

המשנה בסוף פרק ראשון של מסכת תרומות מסכמת את ההלכה:
 "אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו,
 ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר
 שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ואם תרמו -
 תרומתן תרומה"¹⁵.

וכן נאמר במשנה סוף פ"ק דחלה:

"התרומה... אין ניטלין... אלא... מן הדבר הגמור".

ניתן לסכם את הדין של המשניות כך: לכתחילה יש לתרום רק לאחר גמר
 מלאכה, על פירות שנגמרה מלאכתן. אם תרם לפני גמר מלאכה, כדיעבד תרומתו
 חלה. מסתבר שמקור הדין של המשנה הוא באותו פסוק לעיל.

יש להוסיף למשנה זו את דברי התוספתא¹⁶:

"התורם ענבים לעשותן צמוקים, תאנים לעשותן גרוגרות, רמונים לעשותן פרד".
 - לכתחילה לכו"ע לא יעשה כן. כדיעבד מחלוקת ב"ש וב"ה. לב"ש - יחזור ויתרום.
 לב"ה - אין צורך.

בפשטות, תוספתא זו עוסקת במקרה כמו במשנתנו של מפריש לפני גמר
 מלאכה על לפני גמר מלאכה. הלכה כב"ה האומרים שבדיעבד תרומה, וכבמשנתנו.
 יש להסיק מכאן שה"ה לתורם מפרי שנגמרה מלאכתו על פרי שלא נגמרה מלאכתו
 ולהיפך¹⁷.

המנחת ביכורים ותוספתא כפשוטה¹⁸ טוענים שהתוספתא עצמה מדברת על
 המקרה של תורם מפרי שנגמרה מלאכתו על פרי שלא נגמרה מלאכתו. גם כך דעת
 בית הלל מתאימה למשנתנו.

13. מהמקור בתורה, ולא להביא מקור במשניות. בנוסף על כך למד הגר"א כן ממשנה בחלה - עיי"ש.
 פ"א מ"ה.

14. פסחים ל"ה ע"ב אד"ה האי.

15. תרומות פ"א מ"י.

16. תרומות פ"ג ט"ו - ציטטנו במלואה לעיל פ"ב.

17. עיין למשל מהר"י קורקוס לרמב"ם הלכות תרומות פ"ה ה"ד.

18. עמוד 334.

אולם האור שמח¹⁹ מוכיח שהתוספתא מתווספת למשנה ט' בפרק א' של מסכת תרומות, ולמקרה המיוחד שם בסיפא של תורם מענבים ואח"כ נמלך לדורכס בגת. כאן נחלקו ב"ש וב"ה אם צריך לחזור ולתרום מן הגת, שהרי נמלך לעשותם יין, או שלא. אין מדובר על הדין הרגיל של תורם לפני גמר מלאכה.

ד. איסור דאורייתא או דרבנן

נחלקו המפרשים אם האיסור להפריש לפני גמר המלאכה הוא מהתורה או מדרבנן.

1. התוקף מדרבנן

העובדה שהמשנה לעיל במסכת תרומות פסקה שבדיעבד התרומה חלה אומרת דרשני. אם מדובר על לימוד מפסוק בתורה – מניין לנו לומר שאיסור תורה חל רק לכתחילה? לכן אומר הש"ך²⁰:

"קרא אסמכתא בעלמא הוא, ועיקרו למיין על שאינו מינו הוא דאתא, הלכך בדיעבד תרומתו תרומה".

וכ"כ בעשר תעשר²¹:

"אינו אסור אלא מדרבנן, מפני שהוא דומה למיין על שאינו מינו, וקרא אסמכתא בעלמא, דעיקר קרא דכדגן מן הגורן, על שאינו מינו"²².

גם הרב הרצוג²³ סבור שהלימוד מהפסוק הוא אסמכתא, "ואי ס"ד שזוהי תורה – אמאי בדיעבד תרומתו תרומה"? אעפ"כ הוא מדגיש²⁴ ש"ידוע שכל שנלמד מן הכתוב, אף באסמכתא, חמור יותר מדרבנן, שאין לזה אסמכתא במקרא"²⁵.

2. התוקף מדאורייתא

נגד הדעות האלו יש להציג את דעת המהר"י קורקוט²⁶ שכותב, שמכיוון שישנם שני מקורות הפוכים בתורה²⁷, האחד האוסר הפרשה לפני גמר מלאכה ("כדגן מן הגורן"), והאחד שמתיר ("כל מעשר הארץ"), י"ל שהתורה מלמדת אותנו בפסוק האחד שלכתחילה לא יתרום, ובפסוק השני מלמדת שאם תרם – תרומתו תרומה. כל זה בדין תורה! כן משמע קצת מהר"ש²⁸, המביא את דברי התוספתא הזאת כדי

19. לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד.

20. יו"ד סימן של"א ס"ק פ'.

21. הלכה קי"ד.

22. וכן כתב הר"ש ישראלי (במכתבו סעיף ב' – מובא כנספח למאמר זה) וביסס על זה דבריו.

23. פסקים וכתבים כרך ג', מצוות התלויות בארץ, עמ' קס"ה.

24. עמוד קט"א.

25. והפנה לריטב"א ר"ה ט"ז ע"א ד"ה תניא.

26. לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד.

27. עיי"ל בפ"ב, במחלוקת בית הלל ובית שמאי בתוספתא.

28. סוף פ"ק מסכת תרומות.

להסביר מדוע בדיעבד התרומה חלה. כנראה כוונתו לדברי בית הלל שאמרו שהפסוק "כל מעשר הארץ" מלמד שבדיעבד התרומה חלה²⁹. בדומה למהר"י קורקוס כותב גם המבי"ט³⁰ שיש פסוק של "כל מעשר הארץ" שמתיר בדיעבד, ופסוק של "כדגן מן הגורן" שאוסר לכתחילה. אדרבא, לימוד זה "תופס" את הפסוק הזה כך שאנו נאלצים לומר שהלימוד האוסר הפרשה מהטמא על הטהור הוא רק אסמכתא! עוד כתב המבי"ט במקום אחר³¹, שזו שיטת הרמב"ם שהאיסור לכתחילה לתרום לפני גמר מלאכה הוא מדאורייתא. בשיטה זו הולכים גם הצ"ח³², הניר³³ והמעשר והתרומה³⁴.

לסיכום

נמצאנו למדים, שישנן שתי גישות להתייחס לפסוקים בתורה המלמדים שאין להפריש לפני גמר מלאכה. גישה אחת גורסת שהפסוקים הם אסמכתא בעלמא, וגישה שניה סוברת שתוקף האיסור הוא מדאורייתא. כל גישה בדרכה מסבירה מדוע בדיעבד התרומה חלה למרות שהפריש לפני גמר מלאכה. אם האיסור מדרבנן, הרי שרבנן הם שהקלו בדיעבד. אם האיסור

29. עיין בהמעשר והתרומה (ח"ב עמוד ל"א הע' ט') שהבין בר"ש שהאיסור הוא מדאורייתא. כמו כן הר"ש סוף פ"ק תרומות, ובעקבותיו המהר"י קורקוס (הלכות תרומות פ"ה ה"ד) מציינים לגמרא במסכת פסחים (ל"ה ע"ב). הגמרא שם דנה במעשר ראשון שהקדימו בשבולים, ומעמדת בין שני פסוקים: "והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר" (במדבר י"ח), לבין "מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומת ה'" (שם). המסקנה הנלמדת היא שאם הקדים הלוי ליטול שבולים – נפטר מהפרשת תרומה גדולה. אך אם נטל מהטבל שבכרי – חייב להפריש תרומה גדולה. משמע מהר"ש והמהר"י קורקוס שהם רואים בלימוד זה מקור לאיסור הפרשה לפני גמר מלאכה, ואף לכך שבדיעבד התרומה חלה. וצ"ע, שכן ניתן לומר שיש כאן מקור לחיוב תרומה משלב גמר המלאכה, אך אין כאן מקור לאיסור הפרשה לפני גמר מלאכה, או לכך שהתרומה חלה בדיעבד אם בכל זאת הפריש.

ו"ל, שמעצם העובדה שנוקקים לומר שבהקדימו בשבולים פטור מתרומה גדולה – סימן שיש אפשרות לתרומה גדולה לחול, כי אחרת פשיטא שפטור – זה לפני גמר מלאכה! מכאן נלמד שבדיעבד אם הפריש בשבולים – תרומתו חלה.

אך עיין בתוספות אנשי שם (סוף פ"ק תרומות) המקשים שאמנם נכון שמן הדין בהפריש מפרי שלא נגמרה מלאכתו על עצמו חלה תרומתו, שהרי כבר הגיע לעונת המעשרות, ואם ירצה לאכול קבע חייב להפריש תרומות ומעשרות. אך עדיין אין לנו מכאן ראיה לכך שהפריש מדבר שלא נגמרה מלאכתו על פרי שנגמרה מלאכתו. ולהיפך – שיחול בדיעבד. ועיי"ש שחיפש דרכים ליישב את הר"ש.

וכל זה דלא כאינצ'לופדיה תלמודית (ערך גמר מלאכה הע' 24) שהסביר בדעת הר"ש שהכל אסמכתא.

30. קרית ספר ל"ה מהלכות תרומות.

31. שו"ת מבי"ט סימן קצ"ו לקראת הסוף.

32. ביצה י"ב, מובא הר צבי זרעים פ"ו/א.

33. על הירושלמי סוף פ"ק דתרומות.

34. ח"ב עמוד ל"א הע' ט'.

מדאורייתא, צריך לומר שיש פסוק מיוחד המלמד שהתרומה חלה בדיעבד. בהמשך המאמר נראה מקרים שבהם גם בדיעבד התרומה לא חלה. כמו כן נטפל בשאלה על אלו פירות בדיוק חל האיסור לתרום לפני גמר מלאכה. בכל אופן, בהקשר של פרק זה כבר ניתן לציין, שיתכן שיש לחלק בין סוגי פירות שונים. פירות שהוזכרו בפסוק במפורש, קרי: גורן ויקב (דגן ויין) – אסור מדאורייתא להפריש מהם לפני גמר המלאכה; שאר פירות שלא הוזכרו בפסוק במפורש – איסורם מדרבנן, אם בכלל. כך עולה למשל מתוך דברי הרדב"ז לרמב"ם³⁵, או דעת רבי יוסי בן יוסי בירושלמי למ"ט, וכל הפוסקים כמותו, כפי שנראה בהמשך. אפשר כנגד זה לטעון, שגם אם נאמר שכל חלות האיסור היא מדרבנן, אפשר לחלק בין סוגי פירות שונים: חז"ל החמירו בדין הפרשה לפני גמר מלאכה רק באותם פירות שמצאו מפורשים בתורה.

ה. הגבלות לדין – ניתוח המשניות של תרומות פרק א'

בבואנו לדון בגדרי האיסור להפריש תרומה לפני גמר מלאכה יש לענות על מספר שאלות.

1. מהו גמר מלאכה? שאלה זו נידונה במאמרים אחרים בספר זה, גם בהקשר הספציפי של איסור הפרשה לפני גמר מלאכה³⁶.
2. על אלו פירות חל האיסור?
3. מתי אסור רק לכתחילה, מתי לא חל אפילו בדיעבד, מתי חל בדיעבד אך יש לחזור ולתרום, ומתי מותר אפילו לכתחילה לתרום לפני גמר מלאכה? בשתי השאלות האחרונות נטפל, תוך ניתוח ארבע משניות דומות שישנן בפ"א של מסכת תרומות. כל המשניות עוסקות בהלכות הפרשה לפני ואחרי גמר מלאכה. ברם, בכל משנה הדין שונה, ועל כן יש להגדיר בדיוק את כל פרטי ההלכה, וליישב את הסתירות שבין המשניות. וכך נאמר במשניות מסכת תרומה, פ"א מ"ד, ומ"ח-מ"י:

מסנה ד'

אין תרוקמין זיתים על השמן, ולא ענבים על היין.
ואם תרמו – בית שמאי אוקרים: תרומת עצמן
בָּהֶם; ובית הלל אוקרים: אין תרוקמין תרומה.

35. תרומות פ"ה ה"ט.

36. ראה מאמר: גמר מלאכה – ממתי מותר להפריש תרומה.

משנה ח'

אין תורמין שמן על זיתים הנקבשים, ולא יין על
ענבים הנזדקקים; ואם תרם, תרומתו תרומה, ויחזור
ויתרם. הראשונה קדמעת בפני עצמה, ותיבין עליה
חמש, אבד לא שניה.

משנה ט'

ותורמין שמן על זיתים הנקבשים, ויין על ענבים
לצשותב צמוקים. הרי שתם שמן על זיתים
לצקיה, וזיתים על זיתים לצקיה, ויין על ענבים
לצקיה, וענבים על ענבים לצקיה, ונקבץ לדרקן -
אינו צריך לתרום.

משנה י'

אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שדא
נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שדא נגמרה מלאכתו
על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שדא נגמרה
מלאכתו על דבר שדא נגמרה מלאכתו; ואם תרמו,
תרומתן תרומה.

שלושת המשניות הראשונות עוסקות בזיתים, שמן, ענבים ויין. הדין בכל משנה
שונה:

במשנה ט' מתירים לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה.

במשנה י' אסור לכתחילה, אך התרומה חלה בדיעבד.

במשנה ח' בדיעבד תרומתו תרומה, אך חייב לחזור ולתרום.

במשנה ד' תרומתו אינה חלה אפילו בדיעבד.

הירושלמי ופרשני המשנה עסקו בישוב סתירות אלו. נתח כל משנה בפני
עצמה, ונבחן את ההלכות העולות ממנה.

ו. תרומות פ"א מ"ט: זיתים וענבים למאכל - תורמים לכתחילה

משנה ט' מתירה לכאורה להפריש לפני גמר מלאכה. כך נאמר במשנה:

"ותורמין שמן על זיתים הנכבשים, ויין על ענבים לעשותם צמוקים".

במשנה י' נאמר, שאין תורמים לכתחילה מדבר שנגמרה מלאכתו (כמו יין) על
דבר שלא נגמרה מלאכתו (ענבים המיועדים לצמוקים). מדוע משנה ט' מתירה זאת
לכתחילה?

ישנן שתי אפשרויות עיקריות להסבר המשנה. הדרך הראשונה מסבירה שזיתים הנכבשים וענבים המיועדים לצמוקים נחשבים כנגמרה מלאכתם. ממילא ברור שמותר לכתחילה לתרום משמן או יין עליהם. הדרך השנייה מסבירה שאמנם זיתים נכבשים וענבים המיועדים לצמוקים לא נגמרה מלאכתם, אך מסיבה כלשהי האיסור לתרום לפני גמר מלאכה לא חל עליהם. עתה נפרט את שתי הדרכים האלה.

1. מדובר אחרי גמר מלאכה

הירושלמי מסכת תרומות³⁷ – לפי הפני משה – מסביר שהחידוש של המשנה הוא, שאפילו לכתחילה תורמין שמן על זיתים נכבשים, ושאכן זיתים נכבשים נחשבים שנגמרה מלאכתם למרות שרוב זיתים עומדים להוציא שמנם. וכן משמע ברמב"ם³⁸:

"אבל תורמין שמן על זיתים הנכבשים. למה זה דומה? לתורם משני מינים שאינם כלאיים זה בזה מן הרע על היפה".

משמע מדבריו שיש מקום לדון רק מצד שאלו שני מינים ולא מצד שלא נגמרה מלאכתם³⁹.

הרדב"ז⁴⁰ מסביר איך ניתן לומר על ענבים העומדים לעשותם צמוקים שנגמרה מלאכתם:

"הרי ענבים נגמרה מלאכתן לאכילה אע"פ שהוא רוצה לעשותן צמוקים, כיון שעדיין לא שטחם לצמקן. אבל אם התחיל לצמקן – לא גמר מלאכתן עד שיעמיד ערימה".

לדעת הרדב"ז הזיתים עליהם מדובר במשנה הם זיתים שסיימו את תהליך הכבישה, והם עתה ראויים לאכילה, וזוהי גמר מלאכתם (אם כי פשוט לשון "זיתים הנכבשים" במשנה משמע שהם בתהליך של כבישה). אמנם ביביע אומר⁴¹ דחה את דברי הרדב"ז, והוכיח מהירושלמי שגמר מלאכת זיתי אכילה הוא בלקיטתם לכלכלה וחיפויים. לכן ברור שנגמרה מלאכתם. אין צורך לומר שמדובר בזיתים שסיימו כבישתם. כל המשך הדיון כאן בפרשנות המשנה הוא על ענבים שעומד לעשותם צימוקים, שהם לכאורה לפני גמר מלאכה⁴².

37. פ"א ה"ה דף ח' ע"א.

38. תרומות פ"ה הי"ח.

39. רדב"ז שם לסיכום. כן מפרשים את המשנה הרע"ב, כפ"פ (ח"ב עמוד תמ"ו), תוספות אנשי שם, תפא"י (אות ל"ט) ושערי צדק (פ"ט הי"ח): הזיתים הנכבשים והצמוקים שבמשנה נגמרה מלאכתם.

40. שו"ת ח"ה ב' אלפים ק"ז, ובפירושו לרמב"ם תרומות פ"ה הי"ח.

41. ח"ה יו"ד כ"ט א'.

42. עיין פאת השולחן סוף פ"ג התיחסו לרדב"ז.

הר"ש סירליאו בפירושו למשנה⁴³ אינו מסביר שנגמרה מלאכת הזיתים, אלא שחשיב שנגמרה מלאכת הזיתים:

"ותני נכבשים לאורויי לך, דאע"ג דעתיד לכובשן, והשתא אינם ראויים לאכילה כיון דזיתי קלופסא הם, חשיב נגמרה מלאכתן. וכן בענבים דעתיד לעשותן צמוקים, ועכשיו אינם צמוקים, ולא נגמרה מלאכתן נינהו, אפילו הכי נגמרה מלאכתן חשיב"⁴⁴.

אין בדבריו הסבר מדוע חשיב נגמרה מלאכתם.

סיכום

לסיכום שיטה זו ניתן לומר, שמפרישים לכתחילה על זיתים נכבשים ועל ענבים העומדים לצמוקים בגלל אחת משתי סיבות:

(א) מדובר שאכן כבר העמיד ערימה או שליטת לכלכלה וכדו', כלומר, שנגמרה מלאכתם גם לפי ההגדרות של המשניות במעשרות.

(ב) מדובר שהפירות נמצאים בשלב שלפני הזמן המוגדר במשניות במעשרות, ואעפ"כ חשיב נגמרה מלאכתם.

האפשרות השלישית היא להסביר שהפירות נמצאים בשלב שלפני גמר המלאכה של המשניות במעשרות, ולא אכפת לך, כי מותר לתרום לפני גמר מלאכה מה שלא "גורן", "יקב" וכדו'. זהו חידוש גדול בגדרי גמר מלאכה, וזאת הדעה השניה כאן:

2. מדובר לפני גמר מלאכה

כותב החזו"א⁴⁵:

"אע"ג דלא נגמרה מלאכתן עד שיעשה אותן צמוקים ויעמיד ערימה, מ"מ מותר, כדאמר בגמרא".

מה נאמר בגמרא?

בירושלמי למשנה זו מובאת דעת רבי יוסי בן יוסי⁴⁶, והיא דעה עקרונית בכל האיסור של הפרשה לפני גמר מלאכה:

"רבי יוסי בן יוסי בשם רבי יצחק בן לעזר: אין לך אסור מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו אלא גורן ויקב בלבד".

לדעתו האיסור חל רק כשמפרישים מיין על ענבים המיועדים ליין. אך מותר לכתחילה להפריש מיין על ענבים המיועדים לצמוקים, אפילו שגמר מלאכת

43. ד"ה זיתים נכבשים.

44. הרש"ס מבין שכן דעת הר"ש. אך עיין לקמן שהבאנו את הר"ש כדעה המתאימה לשיטה הבאה!

45. דמאי י"א/כ"ח.

46. עיין ריבמ"ץ הוצאת מכון התלמוד הישראלי הע' 128

הצמוקים הוא רק כשמעמידם בערימה. וכן מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה במיני פירות אחרים. האיטור חל רק על יין וגרעיני תבואה⁴⁷.
וכך מסביר הריב"מ⁴⁸:

"והשיב רבי יוסי... אין לך אסור לתרום מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו אלא גורן ויקב בלבד. דהיינו יין על ענבים הנדרכות הוא דאסור, הא יין על צימוקים - לא, דלא יקב נינהו⁴⁹!"
הר"ש, הריב"מ⁵⁰ והמהר"א פולדא לומדים שזו מסקנת התלמוד ירושלמי⁵¹.
כך גם לומד האור שמח⁵². האור שמח מוסיף שדברי רבי יוסי מכוונים גם למקרה שמפריש מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, שכן כל הואריאציות השונות של איטור הפרשה לפני גמר מלאכה נלמדו מאותו פסוק של "כמלאה מן היקב" וכו'⁵³. האור שמח מרחיב את דברי רבי יוסי לכלול גורן ויקב וכל הדומה להם שמחוסרים מלאכה גמורה.

גם הרדב"ז⁵⁴ הסכים שזו מסקנת הירושלמי, אך הקשה על כך: אם אכן רק יין ושמן וכדו' אסורים - מדוע יש שתי משניות כפולות: גם משנה ח' האומרת ש"אין תורמין שמן על זיתים הנדרכות" וגם משנה י' האומרת באופן כללי שאין תורמים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו?
אלא ודאי שכל הפירות אסורים בהפרשה לפני גמר מלאכה. וכן משמע מלשון

47. עיין בירושלמי תרומות "קב ונקי" עמוד ש"ד שהבינו שרבי יוסי מדבר על מפריש מן הגמור ולא על הגמור. פירוש זה בדברי רבי יוסי הוא מחודש.

48. הרידב"ז לגמרא שם מביא גירסא שמוציאה גם את היקב, ומעמידה שרק בגורן קיים האיטור של הפרשה לפני גמר מלאכה. הדבר צ"ע, שכן אם מדקדקים בנוסח דברי רבי יוסי, עולה השאלה איך דברי רבי יוסי מתרצים את הנושא של שמן? הרי לא הזכיר שמן! ע"כ י"ל שהוא מבין שזיתים פשיטא שנגמרה מלאכתם, או שאה"נ כוונתו לכלול ביקב גם את הנושא של שמן. במהר"א פולדא הבין בפשטות שמדובר בדברי רבי יוסי על תבואה יין ושמן "דילפינן להו מקרא: ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב" (עיין פ"ב לעיל שבספרי למדו גם שמן מהפסוק למרות שלא מוזכר במפורש). וע"ע אור שמח לקמן המרחיב את דברי רבי יוסי לכלול את כל הדברים "המחוסרים מלאכה גמורה".

49. וכן הרידב"ז (לגמרא שם), שנות אליהו (למ"ט) וירושלמי תבונה, ודלא כפני משה שהבאנו לעיל שהבין שגם הדרך הראשונה שהבאנו היא תשובה המתקבלת בגמרא. ונאמן לדרך זו, פירש הריב"מ⁵⁰ את משנה י' האוסרת לכתחילה הפרשה לפני גמר מלאכה בדוגמאות של זיתים נכתשים ושמן, ושל דגן בשבולים. וכן פירש הרב יהוסף אשכנזי (מובא במלאכת שלמה למ"י) - שמשנה י' עוסקת רק בגורן ויקב, ולא בשאר פירות שמוותרים לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה "כדתנן גבי ענבים לעשותן צימוקים".

50. לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד אד"ה משנה.

51. ובחז"א (דמאי י"א כ"ה) מוסיף, שכמו שמוותר להפריש לכתחילה יין על ענבים לצמוקים, כך גם מותר להפריש לכתחילה ענבי מאכל על ענבים לצמוקים, על פי אותו עיקרון. גם ענבי מאכל נגמרה מלאכתם.

52. לרמב"ם הלכות תרומות פ"ה ה"ח.

הרמב"ם שפסק באופן כללי שאין מפרישים לפני גמר מלאכה, ללא ציון פירות מסוימים⁵³.

אכן הרדב"ז הסביר את משנתנו באופן שמדובר שכל השמן והענבים הם לאחר גמר מלאכה, והבאנו את דבריו לעיל בשיטה 1.

התוי"ט מוכיח שלא מדובר במשנתנו על צמוקים גמורים שנגמרה מלאכתם. הוכחתו היא כך: דין צמוקים גמורים ודין ענבים המוכנים לאכילה זהה, והרי כבר מוזכר בסיפא של משנה זו שמותר לתרום לכתחילה יין על ענבים לאכילה. נוצרת כפילות. לכן יש לומר שמדובר לפי זה ברישא על ענבים העומדים להעשות צמוקים, ולא על צמוקים ממש – כלומר: על ענבים שלא נגמרה מלאכתם⁵⁴. ערוה"ש⁵⁵ מציע דרך חדשה להסבר המשנה. מדובר אמנם על ענבים העומדים להעשות צמוקים אך מפרישים לא מיין ממש אלא מענבים העומדים להעשות יין. שניהם נמצאים לפני גמר מלאכה. במצב כזה מותר לתרום לכתחילה, רק שיקפיד שיהיה מן היפה על הרע ולא להיפך. בדיעבד – תרומתו תרומה.

סיכום

ישנן שתי דרכים עיקריות להסביר את המשנה.

א. מדובר בזיתים וענבים שנמצאים לאחר גמר המלאכה. או אולי יש כאן חידוש מקומי ביחס לזיתים נכבשים וענבים לצמוקים: למרות שלפי גדרי המשניות במסכת מעשרות הם עדיין לפני גמר מלאכה, לענין הפרשה לפני גמר מלאכה נחשבים הם לאחר גמר מלאכה. איך שלא יהיה, משנה ט' מדברת על מקרה שמפריש מפרי שאחרי גמר מלאכתו על פרי שאחרי גמר מלאכתו, וזו הסיבה לכך שמותר לעשות כן לכתחילה.

ב. יש כאן חידוש כללי – כל דין איסור הפרשה לפני גמר מלאכה הוא רק בגורן ויקב בלבד, ולכן מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה בכל מקרה שלא מדובר על יין או שמן או דגן (כמו במשנתנו שמפריש על זיתים לכבישה וענבים לצמוקים). זו דעת רבי יוסי בן יוסי בתלמוד ירושלמי.

לפי האור שמח הכוונה היא ליין ושמן וכל הדומה להם, שמחוסרים מלאכה גמורה.

53. גם בתוספות אנשי שם כתבו שכן משמע מהירושלמי "... אך נראה שאין כן דעת הר"מ, וצ"ע". סתם ולא פירש, ויש לבאר את דבריו על פי הרדב"ז הנ"ל. ועיין לקמן בהסבר משנה ח' שהרדב"ז מסכים שיש לחלק בין סוגי הפירות השונים כשמדובר על דין דיעבד. כאן אנו עוסקים בשאלה האם לכתחילה מותר או אסור להפריש לפני גמר מלאכה, וכאן הרדב"ז אינו מקבל את חילוק הירושלמי בין פירות שונים.

בהמעשר והתרומה (עמוד ל"ד) הקשה על הרדב"ז. גם בעשר תעשר (הל' קכ"ה סד"ה אבל תורמין) יישב את הרמב"ם עם הירושלמי – עיי"ש.

54. אך עיין במשנה ראשונה שלא מפריעה לו כפילות זו, והוא תמה על פירושו של התוי"ט. גם התוספות אנשי שם מעריפים לדחוק ולומר שמה שנאמר "ענבים לעשותם צמוקים" מדובר אחר שהעמיד את הענבים בערימה. אז לפי המשנה במעשרות פ"א נגמרה מלאכת הצמוקים, וכמו השיטה הראשונה לעיל.

55. זרעים ס"ו סעיף י"ז-ר"ח.

פסיקה

הרמב"ם בהלכות תרומות⁵⁶ פסק:
 "תורמין שמן על זיתים הנכבשין ויין על ענבים לעשותן צמוקין. למה
 זה דומה? לתורם משני מינין שאינן כלאים זה בזה מן הרע על היפה."
 בשולחן ערוך⁵⁷ פסק:
 "תורמים שמן על זיתים הנכבשים ויין על ענבים לעשות צמוקים".
 וכן נפסק בשערי צדק⁵⁸ ובכרם ציון⁵⁹.

ז. תרומות פ"א מ"ח: גדר מי חטאת – תרומה ויחזור ויתרום

משנה ח' מביאה מקרה של הפרשה מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא
 נגמרה מלאכתו. הדין במקרה זה הוא שבדיעבד התרומה חלה, אך מחויב לחזור
 ולתרום תרומה נוספת.
 וכך נאמר במשנה:

"אין תורמין שמן על זיתים הנכתשים ולא יין על ענבים הנדרכים. ואם
 תרם – תרומתו תרומה, ויחזור ויתרום".
 משנה זו סותרת את ההלכה היסודית שבמשנה י' שם נאמר:
 "אין תורמים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו...
 ואם תרמו תרומתן תרומה".

המקרה בשתי המשניות זהה: שמן נגמרה מלאכתו, וזיתים הנכתשים לא נגמרה
 מלאכתם (וכן לגבי יין וענבים הנדרכים), לכן מובן שלכתחילה אסור לתרום ובדיעבד
 התרומה חלה⁶⁰. אך כאן במשנה ח' התוספה חומרה: ישנה דרישה לחזור ולתרום.
 מדוע?⁶¹

הירושלמי למשנה זו⁶² עונה שמשנתנו עוסקת במקרה מיוחד שבו חז"ל גזרו
 "גדר מי חטאת". זיתים שנכתשו וענבים שנדרכו מוכשרים לקבל טומאה. בשל כך

56. פ"ה הי"ח.

57. יו"ד של"א סע' ס"ב.

58. פ"ט הי"ב.

59. פכ"ב ס"ה.

60. רמב"ם הלכות תרומות פ"ה הי"ט: "שזה דומה לתורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה
מלאכתו".61. ניתן לעמת דין משנה זו גם עם משנה ד' שבפרקנו. במשנה ד' נאמר שאפילו בדיעבד התרומה לא
חלה, ומדוע במשנה ח' התרומה חלה בדיעבד? עונה הרע"ב שבנידון של משנה ח' אין "פסידא
דכהן" שהוא הגורם לחומרה של משנה ד' לפסול את התרומה אפילו בדיעבד. לביאור ענין פסידא
לכהן, עיין לקמן בהסבר משנה ד'.וע"ע מה שקשה ממשנה זו על חבל ראשוניים ואחרונים הסוכרים שמותר להפריש מזיתים כבר
בשלב שטוענים את הקורה, ומענבים כבר מתחילת הדריכה, במאמר בספר זה: גמרא מלאכה – ממתני
מותר להפריש תרומה, פרק ה'.

62. תרומות פ"א ה"ה.

גזרו עליהם גזירה מיוחדת שאפילו שבדיעבד תרומתו תרומה – יחזור ויתרום⁶³. אך במשניות אחרות מדובר בפירות שלא הוכשרו לקבל תומאה. מהר"ש סירליאנו משמע שהחילוק הוא כללי בין יין ושמן לשאר פירות⁶⁴.

הרמב"ם⁶⁵ פסק את דין המשנה שתרומה ויחזור ויתרום, אך לא הביא את טעם הירושלמי שהדין נובע מגדר מי חטאת. כך פסק הרמב"ם:

"אין תורמין שמן על זיתים הנכתשין, ולא יין על ענבים הנדרכות, שזה דומה לתורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. ואם תרם – תרומה, ויחזור ויתרום מן הזיתים והענבים בפני עצמן".

המשנה ראשונה תמה על הרמב"ם (הל' תרומות פ"ה ה"ד): הרי הרמב"ם פסק את משנה י' להלכה שאין צורך לחזור ולתרום! וכך יוצא שכמו שהיתה סתירה בין המשניות, קיימת עתה סתירה בין ההלכות ברמב"ם, ולא ניתן לתרץ שיש כאן גזירת מי חטאת, שהרי הרמב"ם השמיט חילוק זה.

לכאורה ניתן לתרץ את קושיתו ולומר, שהרמב"ם לא הביא את הטעם של גדר מי חטאת, כי גדרי טהרה אינם שייכים היום. בכך גם תוסבר העובדה שהרדב"ז⁶⁶ דן בשאלה מדוע הרמב"ם פסק שיחזור ויתרום, ולא הביא את טעם הירושלמי.

אך אם כך הם פני הדברים, יש להבין מדוע באמת הרמב"ם החמיר שיחזור ויתרום? הפרשנים מחפשים טעם אחר לדין המשנה, ועי"כ מסבירים גם את הסתירה ברמב"ם.

1. המשנה ראשונה⁶⁷ מציע לחלק בין הפרשה על פירות שברור שלא נגמרה מלאכתם, לבין הפרשה על פירות שלא כ"כ ברור שלא נגמרה מלאכתם, כמו זיתים הנכתשים וענבים הנדרכות:

"דוקא מן הגמור על שאינו גמור ממש הוי תרומה (בדיעבד) בסוף פירקין (מ"י) ולא חיישינן דלמא אתי למיעבד הכי זימנא אחרינא לכתחילה, שהכל יודעים שאין תורמים מן הגמור על אינו גמור. אבל זיתים הנכתשים וענבים הנדרכים כדבר הגמור הוו, ואתי למיסרך למיעבד הכי לכתחילה".

63. מכיון שחזור ותורם רק מגדר מי חטאת, מותר לו לדרוש מהכהן כסף עבור תרומה זו – משנה ראשונה למ"ח, ועיין תוס' אנשי שם שם.

64. הר"ש (למ"ד) מוסיף על פי הירושלמי שבמשנה זו מדובר שאין תרומה הראשונה קיימת. דוקא אז שייך גדר מי חטאת.

בגמרא ירושלמי שם מוסיפים עוד דין דומה, שמקורו בתוספתא: אין תורמין זיתים על זיתים ועתידי לכותשם, ענבים על ענבים ועתידי לדורכן, ואם תרם תרומתו תרומה ויחזור ויתרום. גם דין זה סותר את הדין של משנה י' שהתורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו – בדיעבד הוי תרומה. ואף הוא מוסבר מטעם זהה: גדר מי חטאת, שהרי זיתים אלה עתידים להכתש וצריכים להעשות בטהרה.

65. הלכות תרומות פ"ה הי"ט.

66. לרמב"ם שם הי"ט.

67. למשנה ח'.

במילים אחרות: במשנתנו החמירו להצריך שיחזור ויתרום, כי במקרה הספציפי הזה יש חשש גדול לתקלה אם נסתפק בכך שבדיעבד התרומה חלה⁶⁸.
 2. הרדב"ז⁶⁹ מחלק בין דגן תירוש ויצהר שחיובם מן התורה לבין שאר פירות. חילוקו מבוסס על דברי רבי יוסי בן יוסי בירושלמי⁷⁰, המחלק בין גורן ויקב לבין שאר פירות. יוצא שבמשנתנו המדברת בזיתים וענבים – מחמירים, ויחזור ויתרום. משנה י' עוסקת בשאר פירות, שחיובם רק מדרבנן, ולכן אם בדיעבד תרם לפני גמר מלאכה לא חייבוהו לחזור ולתרום.

ואף הרמב"ם, שלשיטת הרדב"ז לא קיבל את דברי רבי יוסי בירושלמי ואינו מחלק בין דגן, תירוש ויצהר לבין שאר פירות⁷¹ – הני מילי לכתחילה; אין לתרום לכתחילה לפני גמר מלאכה בשום פרי. ברם בדיעבד ישנו חילוק: מה שחיובו מדאורייתא להפריש אחר גמר מלאכה – יחזור ויתרום, וכנ"ל⁷¹.

3. המהר"י קורקוס⁷² מביא עוד טעמים אפשריים, והמשותף להם הוא שיש כאן דין מיוחד בתורם שמן על זיתים. מכיון שבמקרה ההפוך של תורם זיתים על שמן מחמירים מאד⁷³, והתרומה לא חלה אפילו בדיעבד, לכן החמירו גם כאן בתורם שמן על זיתים. לעומת זאת משנה י' עוסקת במקרה רגיל שאין בו סיבה להחמיר, ולכן התרומה חלה בדיעבד, ואינו צריך לחזור ולתרום.

סיכום

במשנה ח' הופיעה דרישה חריגה לחזור ולתרום למרות שבהפרשה הראשונה שהתבצעה לפני גמר מלאכה התרומה חלה. הירושלמי רואה בכך חומרה מיוחדת הקשורה לגדרי טהרה. למרות שגדרי טהרה אינם נהוגים בינינו, הרמב"ם הביא חומרה זו בכ"ז להלכה מטעמים שונים, שבעיקרם מיוחדים לזיתים נכתשים וענבים נדרכים.

להלן בפרק י"ב בדיון לענין הפסיקה, נראה אם מיישמים את ההלכה הזו גם בימינו.

68. ועיי"ש שהסביר לפי זה שפיר את לשון הרמב"ם שנימק את הדין בכך "שזה דומה לתורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו". לפי מה שלמדנו עד כה זה ממש תורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. לפי הסבר המשנה ראשונה הלשון מדויקת מאד.

69. לרמב"ם שם.

70. עיין לעיל בהסבר משנה ט'.

71. ועיי"ש ברדב"ז שגם לפי דבריו מיושבים שפיר דברי הרמב"ם שאמר ש"דומה לתורם מדבר שנגמרה מלאכתו", כי אכן אין הדין שווה לחלוטין – הוא חייב לחזור ולתרום.

בעשר תעשר (הל' קב"ו סד"ה אין תורמין) הקשה על הרדב"ז: "הא רבינו ס"ל דכל שאר פירות האילן ג"כ חייבים מה"ת?" ולענ"ד לא דק, שכן הרדב"ז מתייחס לחילוק של הירושלמי. לא מדובר על חיוב מעשרות, אלא על איסור הפרשה לפני גמר מלאכה – אי הוי דאורייתא או דרבנן, אם זה כלול בפסוק או לא. ואולי קושייתו קיימת על ארץ חפץ נתיב ב' – עיין בהמעשר והתרומה עמוד נ"ב הערה י"ב שדן בזה.

72. לרמב"ם שם.

73. דין של משנה ד' ויבואר לקמן בפ"ח.

ח. תרומות פ"א מ"ד: תרומה שלא חלה אפילו בדיעבד

המשנה המרכזית העומדת בסתירה למשנה י' היא משנה ד'. אליבא דבית הלל במשנה זו, יש מקרה שאם תרם לפני גמר מלאכה, התרומה לא חלה אפילו בדיעבד. וכך כתוב במשנה:

"אין תורמין זיתים על השמן ולא ענבים על היין. ואם תרמו - בית שמאי אומרים: תרומת עצמן בהם (כלומר הזיתים מתוקנים אך לא השמן). ובית הלל אומרים: אין תרומתן תרומה".

משנה זו סותרת, כאמור, את משנה י' שבפרקנו, שם נאמר:
"אין תורמין... ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו... ואם תרמו - תרומתן תרומה".

לפי משנה י', התורם מזיתים (לא נגמרה מלאכתם) על השמן (נגמרה מלאכתו) - תרומתן תרומה. לעומת זאת במשנה ד' אמרו בית הלל ש"אין תרומתן תרומה"⁷⁴

1. הסבר הירושלמי למשנה

בתלמוד ירושלמי למשנתנו (פ"א ה"ג) התקשו בסתירה זו שבין משנה ד' לבין משנה י' וענו מספר תירוצים:

"תמן תנינן: אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, וכא את אמר הכין?!
רב אילא בשם רבי יוחנן: מפני גזל השבט.
מהו מפני גזל השבט?
א"ר חנינא: מפני הטורח".

הסברו של רבי חנינא לדברי רבי יוחנן הוא, שאדם הנותן לכהן זיתים במקום לתרום מהשמן עצמו, גורם טורח לכהן שנאלץ לכתוש את הזיתים. לכן חז"ל החמירו וקבעו שתרומה כזאת לא חלה אפילו בדיעבד, ועליו לתרום מחדש ולתת לכהן שמן (משנה ראשונה למ"ד). גזרה זו חלה על המפריש מזיתים במקום משמן, או מענבים במקום מייין. במינים אלו לכהן טרחה מרובה, ולכן גזרו להפקיע לגמרי את

74. בענין מחלוקת בית שמאי ובית הלל כאן, יש לשים לב שהמחלוקת מובאת גם במשנה עדיות פ"ה מ"ב אך בצורה שונה: "רבי יוסי אומר: ששה דברים מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה... תורמין זיתים על שמן וענבים על יין כדברי ב"ש, וב"ה אומרים: אין תורמין". כך גם בתוספתא המצוטטת בירושלמי תרומות פ"א ה"ח. משנה זו איננה זהה למשנתנו, כי בעדיות המחלוקת היא רק בלכתחילה, ואילו אצלנו המחלוקת היא אם התרומה חלה בדיעבד. ממילא ברור, שבית הלל אליבא דהמשנה בעדיות והתוספתא אינם סותרים את המשנה האחרונה בפרקנו, שהרי בית הלל לפי זה מסכימים שהתרומה חלה בדיעבד, ושאסור לתרום לכתחילה. ברם, רבי מנא (ירושלמי פ"א ה"ה) טוען שהמשנה בעדיות (וגם התוספתא) משובשת, ועוסקת בתורם שמן על זיתים נכתשים - ככמשנה ה' אצלנו (ולא בתורם זיתים על שמן). זאת הסיבה שב"ה מכשירים את התרומה בדיעבד. יוצא לנו לפי רב מנא, שאין המשנה בעדיות מעניינה עתה. ועיין לקמן בהערה 93 שיש המישיבים בין המשנה בעדיות לבין המשניות כאן באופן שיחאים גם לדעת בית הלל שבמשנתנו.

ההפרשה⁷⁵. משא"כ בשאר מינים, שם נשאר הדין (מדאורייתא או מדרבנן – עי"ל פרק ד') שבדיעבד התרומה חלה, ולמינים אלו מתיחסת משנה י' שהתירה בדיעבד (מהר"י קורקוס לרמב"ם פ"ה תרומות ה"יח). יוצא א"כ לרבי חנינא, שמשנה י' עוסקת בשאר מיני פירות.⁷⁶

הגמרא מתקשה: מה בין טרחת זיתים וענבים לפירות אחרים, או לפחות להפקת דגן משבולים? מדוע במשנה י' לא חשו לטורח הכהן כשאדם הפריש משבולים ונתן לכהן, במקום לתת לו דגן מוכן?⁷⁷

בירושלמי אין תשובה לקושיה זו⁷⁸, ולכן מובא תירוץ חדש:
 "רב מנא לא אמר כן. אלא שהוא מבקש לתרום לפי שמן ואינו תורם אלא לפי זיתים".

רב מנא מסביר את דברי רבי יוחנן שיש כאן ממש גזל השבט. אם הוא צריך לתת כמות מסוימת של שמן בתור תרומה (גניח 100 גרם), כאשר הוא נותן את אותה הכמות בצורה של 100 גרם זיתים, הכהן יוכל להפיק מהזיתים פחות מ-100 גרם שמן! נמצא שגזל את הכהן. אומרת הגמרא בהמשך, שאפילו אם יעשה חשבון מדויק, ויתן לו עכשיו זיתים בכמות כזאת שיוכל להפיק מהם את הכמות הנכונה של שמן – אעפ"כ גזרו שתרומתו לא תחול, שכן בפעם הבאה הוא עלול לא לדייק, וכמו כן ישנו חשש שיראוהו אחרים ויחשבו שמותר לתת את שעור התרומה בתור זיתים, ושהסיבה לכך שהוא הרבה בכמות הזיתים היתה שרצה לתרום בעין יפה: "כדון עביד כן, זמן חורן לא עביד כן. ולא עוד, אלא דחבריה חמי ליה, ואומר: זה מתכון לרבות, ואני איני מתכוון לרבות".⁷⁹

תירוץ של רב מנא טעון הסבר. אם אנו חוששים לגזל כהן, מדוע במשנה י' נאמר שהתרומה חלה בדיעבד? מה בין משנתנו שפוסלת את התרומה למשנה י'? במילים אחרות: במה ענה רב מנא לשאלה המקורית של הירושלמי? יתכן שהפתרון נעוץ בהמשך הסוגיה.

75. המהר"י קורקוס (ד"ה ועדין), המשנה ראשונה, המלאכת שלמה (למ"ד) והערה"ש (ס"ו ס"א) התקשו בשאלה איך הפקיעו חז"ל את קדושת התרומה שחלה מדאורייתא? ועיין ירושלמי גיטין פ"ד ה"ב העוסק בשאלה זו. ועיין בחזו"א דמאי (י"א כ"ז) האומר שאכן יש בתרומה הראשונה קדושה, ותאכל על ידי כהן, רק שלא נתקן הכרי.

76. הרי"ש סירליאו (מובא במלאכת שלמה למ"י) כותב שבמ"י בתרומת מעשר עסקינן. ויש להבין.

77. עיין לקמן הערה 80 והערה 87 בענין שבולים. ועיין לקמן בקטע 5 בהסבר שיטת הרמב"ם שפסק את דין שבולים להלכה.

78. אמנם במראה הפנים כתב, שבסופו של דבר דברי רבי חנינא מיושבים מהקושיות עליו, ולכן שפיר ניתן לפסוק שאפילו ליכא פסידא דלכהן – ישנה בעיה של טורח. ועיין לקמן בפרק זה קטע 5 בהסבר שיטת הרמב"ם שהביא דווקא את הטעם של טורח, שהוא טעמו של רבי חנינא. וכן בשערי צדק (פ"ט הכ"א) כתב: "אם תרם זיתים על שמן, וענבים על יין, ושבולים על חיטים – אינה תרומה כלל, גזירה שמא יטריח כהן לדרוך ולכתוש". אמנם הוא מסכים שאם עשה מדעת כהן – תרומתו תרומה בדיעבד, וכפי שנראה לקמן שיטות בראשונים.

79. תוספות רע"א למשנה: לפי זה, מרוב בין על זיתים נכתשים ובין על זיתים נכבשים – בכלם ישנה בעיה אם יתרום מהם על השמן.

2. חילוק בין זיתים וענבים לשאר פירות

בהמשך הסוגיה בירושלמי מובאת מחלוקת בין חזקיה לרבי יוחנן:
 "חזקיה אמר: לא אמרו אלא זיתים על שמן וענבים על יין. הא שאר כל
 הדברים – לא.

אמר רבי יוחנן: לא שנייא היא, אלא זיתים על השמן וענבים על היין.
 הא שאר כל הדברים".

דעת חזקיה שיש לחלק בין הזיתים והענבים של המשנה לבין שאר פירות.⁸⁰
 ראינו כבר שהראשונים מסבירים בדעת רבי חנינא לעיל שיש לחלק כך. בדברי רבי
 חנינא החילוק הוא על רקע ענין הטרחה, ונשאר מוקשה. בדברי חזקיה יש לעיין
 מהי סיבת החילוק בין סוגי פירות שונים. בכל אופן, רבי יוחנן אינו מקבל את
 החילוק של חזקיה.

על מה נסובים דברי חזקיה ורבי יוחנן?

מספר פרשנים⁸¹ מעמידים את הדיון של חזקיה ורבי יוחנן בביאור דעת בית
 שמאי שבמשנה. הרי אם נאמר שהם מדברים אליבא דבית הלל, איך רבי יוחנן
 יסביר את הסתירה בין המשניות? הרי הוא אינו מחלק בין סוגי פירות שונים! אלא
 מדובר אליבא דבית שמאי. לפי פרשנים אלו, אין השלכה למעשה מדיון זה.
 לעומת זאת, פרשנים אחרים מסבירים שהדיון של האמוראים הוא אליבא דבית
 הלל, ולהלכה. לקמן בקטע 3 נראה איך ליישב את המשניות לפי רבי יוחנן. אך
 תחילה נבאר את דעת חזקיה כהסבר בבית הלל.

כך מסביר מהר"א פולדא את דעת חזקיה המחלק בין סוגי הפירות: דווקא
 בזיתים וענבים החמירו בית הלל שהתרומה לא חלה אפילו בדיעבד, כי "תירוש"
 ו"יצהר" כתיב. הרידב"ז מציע שהטעם הוא מפני שזיתים וענבים מצויים יותר
 מפירות אחרים, ויש יותר סיכוי שבני אדם יטעו ויתירו אפילו לכתחילה להפריש
 מזיתים על שמן⁸². לעומת זאת, בשאר כל הפירות נשאר הדין הרגיל של משנה י',
 שהפרשה משאינו נגמר על נגמר – מועילה בדיעבד.

אם נתפוס את חילוק של חזקיה בין סוגי הפירות כהמשך הסוגיה בסמיכות
 לדברי רב מנא, הרי שנמצא פתרון לקשיים שהתקשינו בדברי רב מנא לעיל⁸³. איך
 הוא מיישב את הסתירה בין המשניות. נוכל לומר שרב מנא מישב את הסתירה בין

80. בספרי שהוא לעיל פרק ב' למדו גם שבולים מהפסוק – "כדגן מן הגורן". א"כ, מדוע חזקיה לא
 דיבר על שבולים? צריך לומר, שדין הספרי הוא רק לגבי האיסור לכתחילה להפריש לפני גמר
 מלאכה, אך לגבי חומרת משנה זו שהתרומה לא חלה אפילו בדיעבד – החמירו רק בזיתים וענבים
 (עמוד הימיני עמוד רפ"ט). ויל"ע מדוע. התפארת ישראל (יכין אות מ"ב) טוען שבשבולים אין כ"כ
 טרחה (טעם רבי חנינא), וגם אין כ"כ חשש שיטעה בהערכה ולא יתן לו את הכמות הנכונה (טעם
 רבי מנא). דבריו הם נגד הגמרא ותמוהים. ועיין לקמן בקטע 5 בהסבר שיטת הרמב"ם בענין
 שבולים, שאה"נ גם בשבולים יש טרחה, ולכן פסק שתרומתו אכן לא חלה. וע"ע הערה 87

81. פני משה, מראה הפנים, ירושלמי הבונה.

82. וכפי שמובא בסוף הלכה זו בירושלמי: "זיתים על השמן וענבים על היין מצויין הן, ואם אמר את כן
 (להתיר בדיעבד), אף הוא סבר מימר שמותר לתרום זיתים על שמן וענבים על היין" (לכתחילה).

83. סוף קטע 1.

המשניות על ידי זה שהוא מחלק בין סוגי פירות שונים: דווקא במפריש זיתים על שמן וענבים על יין יש הפסד לכהן, מה שאין כן בשאר פירות. משמע מפירושי הרע"ב שהוא בעל תפיסה כזאת:

"ואם תרם תרומתו תרומה – ודווקא בשאר פירות. אבל התורם מן הזיתים על השמן או מן הענבים על היין, הא אמרינן לעיל⁸⁴ דאין תרומתו תרומה, משום דאית ביה פסידא לכהן כדאמרן".

פסידא לכהן הוא מושג המבוסס על דבריו של רב מנא. החילוק בין סוגי פירות מקורו בחזקיה. ברור א"כ שהרע"ב מיזג את שתי הדיעות.

למעשה גם הר"ש והרא"ש⁸⁵ מסבירים כך את דעת רב מנא: דווקא בזיתים וענבים אין תרומתו תרומה בדיעבד, שכן באלה יש הפסד גדול לכהן אם הוא תורם לפי הזיתים והענבים⁸⁶.

סיכום

נסכם עתה את כל הסברות שראינו לחלק בין זיתים וענבים (ואולי גם שבולים) לבין שאר פירות. את החילוק היסודי עשה חזקיה בגמרא, אך לא ביאר מה הסברה, ולמי דבריו מכוונים.

1. אליבא דרבי חנינא בגמרא: יש יותר טרחה בסחיטת זיתים וענבים מאשר בשאר פירות.

2. אליבא דרב מנא לפי הר"ש, ורע"ב ורידב"ז: יש יותר סיכוי לטעות ולגזול כהן, וההפסד הוא יותר גדול מבשאר פירות.

3. מהר"א פולדא: תירושו ויצהר הם מדאורייתא⁸⁷. גם הרב יהוסף אשכנזי⁸⁸ מחלק בין זיתים וענבים לבין שאר פירות, אך באופן אחר ודבריו יובאו להלן.

3. חילוק בין הפסד על דעת כהן להפסד שלא על דעתו

על פירושי הראשונים הנ"ל מתעוררת קושיה יסודית⁸⁹. רבי חנינא ורב מנא באו להסביר את דברי רבי יוחנן שתלה את החומרה המיוחדת של משנה ד' בטעם של

84. בפירושו למשנה ח'.

85. על הר"ש.

86. ויש לעיין בדעת הר"ש, שמצד אחד בראשית דבריו אינו מוכן לקבל חילוק בין סוגי פירות שונים כהסבר לרב מנא, שכן רב מנא בא להסביר את רבי יוחנן, ורבי יוחנן במפורש אינו מחלק בין סוגי פירות. ומצד שני בסופו של דבר מסביר כך את רב מנא (אם כי את רבי יוחנן מסביר אחרת, וכפי שיובא להלן).

יש לציין שהר"ש מגיע למסקנה, שרב מנא מודה גם לטעם של טרחת כהן. זאת הסיבה שרב מנא (אליבא דר"ש) אומר שאפילו במפריש זיתים על זיתים התרומה אינה חלה בדיעבד. עיין ברעק"א אות ג' שהקשה על הר"ש בענין זה, ובתפארת ישראל בועז אות ג' שיישב את שיטת הר"ש. ועיין בדברי הרב ישראלי בנספח למאמר זה, שהסביר את הדיון של זיתים על זיתים מצד גזרה מן הרע על היפה.

87. לפי תירוץ זה יש לכלול גם את דגן בחומרה של נפסל בדיעבד (יכין אות מ"ב). ועיין לעיל הערה 80 בענין דגן וכן לקמן בדעת הרמב"ם.

88. מובא במלאכת שלמה סוף משנה י'.

89. עיין מהר"י קורקוס לרמב"ם הלכות תרומות פ"ה ד"ח אד"ה אין תורמין, ותוספות רע"א אות י"ג.

"גזל השבט". ראינו שרבי יוחנן עצמו חולק על חזקיה, וסובר שאין הבדל בין זיתים וענבים לשאר פירות. א"כ לא ניתן להסביר את ההבדל בין חומרת משנה ד' (בדיעבד התרומה לא חלה) לקולת משנה י' (בדיעבד התרומה חלה) בהבדל בין סוגי הפירות – לפחות לא בדעת רבי יוחנן!

בשל קושיה זאת, מספר רב של פרשנים, ראשונים ואחרונים, מציעים הסבר אחר בדברי רבי יוחנן, שלא יהיה מבוסס על חילוק בין סוגי פירות שונים. כך מסבירים הר"ש⁹⁰, הר"ש סירליאו, הרדב"ז⁹¹, תוספות רעק"א⁹² ועוד.

ההסבר הוא כדלקמן: יש לחלק בין התורם מדעת כהן לתורם שלא מדעתו. במשנה ד' מדובר שתורם שלא ברשות כהן. כאמור לעיל, לכהן נגרם טורח והפסד כשתורמים זיתים במקום שמן וענבים במקום יין. ולאו דווקא זיתים וענבים אלא בכל פרי שמפרישים לפני גמר מלאכה. לכן קנסוהו שהתרומה לא חלה.

לעומת זאת משנה י' מדברת במקרה שתרם מדעת כהן. הכהן הסכים לקבל פירות שלא נגמרה מלאכתם. לפעמים הכהן מעונין דווקא בפרי הלא גמור – דווקא בענבים ולא ביון. במקרה זה אומרת משנה י' שתרומתו תרומה⁹³.

אמנם כזכור, המשנה אומרת שלכתחילה – אסור לעשות כן. לפי ההסבר הזה, כוונת המשנה לומר, שאפילו אם הכהן הסכים לקבל ענבים – אסור לתרום לכתחילה כך אלא יש לתת לו יין דווקא. מדוע?

מסביר הרא"ש⁹⁴ שהסיבה לכך היא שמא פעם אחרת יעשה שלא מדעת כהן. מוסיף הרב הרצוג⁹⁵ שאין צורך לומר סברה כזאת. הרי כל הדיון של הירושלמי הוא רק בשאלה מדוע בית הלל החמירו בדיעבד. התברר שהסיבה היא משום גזל כהן. ממילא ברור, שאם הכהן מסכים – אין גזל. אך משמעות הדבר היא אך ורק לומר שתרומתו חלה בדיעבד. לגבי טעם האיסור להפריש לכתחילה לפני גמר מלאכה – מעולם לא דנו בירושלמי זה, ואיסורו הוא חלק מהאיסור הכללי של הפרשה לפני גמר מלאכה⁹⁶.

הרדב"ז⁹⁷ מודגיש, שהסכמת הכהן מועילה רק אם אכן תרם כשעור הראוי, מחושב לפי השמן האמור לצאת מהזיתים. אבל אם נותן לו פחות מהראוי – "נראה דאין תרומתו תרומה! חדא: דמחזי ככהן המסייע בבית הגרנות. ותו: שמא יבא לעשות שלא מדעת כהן".

90. כאן ובעדיות פ"ה מ"ב.

91. להלכות תרומות פ"ה ה"ח.

92. אות י"ג.

93. על פי תירוץ זה מסביר תוספות שאנץ לעדיות (וכן בעשר תעשר הלכה קכ"ה) את החילוק בין המשנה בעדיות (פ"ה מ"ב) שם בית הלל מתירים בדיעבד, לבין בית הלל כאן שאוסרים בדיעבד: שם מדובר שתרם מדעת כהן, כאן שלא מדעת כהן.

94. על הר"ש למשנה ד'.

95. מצוות התלויות בארץ עמוד קס"א.

96. אמנם עיין בכפתור ופרח (ח"ב עמ' תמ"ח) שכתב שרשאי לכתחילה לתרום מזיתים על שמן אם הכהן מרשה. וע"ע עמוד הימיני עמוד רפ"ט ד"ב מעתה.

97. הלכות תרומות פ"ה ה"ח.

כלומר: למרות שהכהן מסכים לטרוח, ומסכים גם לקבל פחות ממה שהיה מקבל לו היו מפרישים לו מהמוצר הגמור – אעפ"כ התרומה לא חלה. ונפסקו דברי ברם ציון⁹⁸.

הרב הרצוג⁹⁹ מעלה את השאלה, מה לגבי תרומת מעשר? בשלמא בתרומה גדולה מועילה רשות כהן לתרום פחות מהרגיל, שהרי מדאורייתא חיטה אחת פוטרת את הכרי. אך בתרומת מעשר מחויב להפריש במדויק, וא"כ כאן לא תועיל רשות כהן, שהרי אם באמת יתרום שלא כשעור – אין תרומתו חלה! ולכן מסיק: "ועל כרחק שהר"ש לא אמר שברשות כהן תרומתו חלה אלא לענין תרומה גדולה".

החולשה שבכל השיטה הזאת המחלקת בין תורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן היא שהיא איננה כתובה בדברי רב מנא או רב חנינא בירושלמי! זאת לעומת חילוקו של חזקיה שניתן לראות בו המשך לדברי רב מנא.

נותר לנו לבדוק את דעתו של הרב יהוסף אשכנזי¹⁰⁰. כזכור, הרב יהוסף חילק בין גורן ויקב לבין שאר פירות. המענין הוא, שלדעתו בשאר פירות מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה!¹⁰¹

ברור שלדידו אי אפשר להעמיד את משנה י' בשאר פירות, שהרי שאר פירות מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה, ובמשנה כתוב שלכתחילה אסור. לכן התירושים של הראשונים לעיל בפסקה 2 אינם מספקים. נצטרך לחפש תירוץ אחר ליישב בין המשניות. כנראה שהרב יהוסף יזדקק לחילוק שבין התורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן. התורם זיתים על שמן מדעת כהן – אסור לכתחילה ומותר בדיעבד. התורם זיתים על שמן שלא מדעת כהן – אסור אפילו בדיעבד. אך התורם שאר פירות, אפילו שלא מדעת כהן, מותר לכתחילה. בכך שונה דעתו מהראשונים האחרים שחילקו בין התורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן בלא שום הגבלה של סוג הפירות. לפי הרב יהוסף החילוק רלוונטי רק לגבי דגן, תירוש ויצהר.

לסיכום

ישנם ראשונים המסבירים שהבעיה של גרימת טורח וגול לכהן קיימת רק כאשר הכהן אינו מרשה. אז התרומה אינה חלה אפילו בדיעבד. זו החומרה של משנה ד'. אך אם הכהן מרשה – התרומה חלה בדיעבד וזהו דין משנה י'. אעפ"כ יש להקפיד לתת לו תרומה גדולה ותרומת מעשר בשעור הראוי. יתכן שלפי הרב יהוסף אשכנזי דין זה שייך רק בזיתים וענבים, אך ראשונים אחרים לא חילקו בין סוגי הפירות.

98. אוצר התרומות הלכות פסוקות עמוד קכ"ה. וע"ע עשר תעשר הלכה קכ"ה ריש עמוד שפ"ב.

99. מצוות התלויות בארץ סימן ל"ט ס"ק ג'.

100. מובא במלאכת שלמה סוף משנה י'.

101. וכשיטות לעיל בהסבר משנה ט' – דעת רבי יוסי בן יוסי בירושלמי וכו', ועיין הערה 49 לעיל. ואם גם ראשונים אלו מבינים שדברי רבי יוסי בן יוסי הם לא רק מסקנת הירושלמי, אלא גם להלכה, הרי שגם עליהם יהיה קשה איך הם מסבירים את הסתירה בין המשניות. לא את כולם נוכל ליישב כפי שמוצע כאן, ואכמ"ל.

4. תירוצים אחרים לסתירה בין המשניות

מספר תירוצים אחרים הובאו בפרשנים ליישב את הסתירה שבין דברי בית הלל במשנה ד' המחמירים לפסול את התרומה אפילו בדיעבד, לבין משנה י' שם מכשירים את התרומה שנתרמה בדיעבד לפני גמר מלאכה.

הרש"ש¹⁰² מסביר שבמשנתנו יש תרתי לריעותא: גם מפריש משאינו גמור על הגמור, וגם מפריש מן הרע על היפה. כל דין בפני עצמו היה אוסר לכתחילה ומתיר בדיעבד. צירוף של שניהם גורם לכך שפסול אפילו בדיעבד. מתברר שכיוון לדברי המהר"י קורקוס¹⁰³ שכתב:

"כי אמרינן דתורם מדבר שלא נגמרה על דבר שנגמרה היא תרומה – היינו כשהכל יפה והכל רע. וכי אמרינן נמי מן הרע על היפה תרומתו תרומה – היינו כשהכל נגמרה מלאכתו או שהכל לא נגמרה מלאכתו הליכא אלא חדא (לריעותא)... ובדיעבד היא תרומה".

אמנם מסכים המהר"י קורקוס שהסבר זה לא יוכל לשמש כהסבר בגמרא ירושלמי.

במלאכת שלמה מבאר שהמפריש זיתים על שמן הוי כמפריש ממין על שאינו מינו, מה שאין כן מפריש שמן על זיתים לאכילה (מ"ט) שנחשב מין אחד, כי השמן היה פעם זיתים. זה נחשב רק מן היפה על הרע.¹⁰⁴

הראב"ד¹⁰⁵ אומר שכל הבעיה מתעוררת כשלומדים את משנתנו לפי הפרשנות של רבי יוסי במחלוקת בית הלל ובית שמאי. אך ישנה פרשנות אחרת, והיא של רבי מאיר. היא מובאת בתלמוד ירושלמי תרומות (פ"א ה"ה):

"אין תורמין זיתים על שמן ולא ענבים על יין ואם תרם תרומתו תרומה ואין צריך לתרום שנייה – דברי רבי מאיר".

אומר הראב"ד, שאנן קיי"ל כרבי מאיר, ומשנה י' היא אליבא דרבי מאיר, ולכן בפשטות אומרת שבכל מקרה תרומתו תרומה. יוצא לפי דבריו שאין צורך לחלק בין סוגי הפירות השונים, ואין צורך לחלק בין תרם מדעת כהן לתרם שלא מדעת כהן.¹⁰⁶

102. למשנה ד'.

103. לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ח ד"ה עוד.

104. חילוק זה אולי רמוז גם בתוספות שאנץ (עדות פ"ה מ"ב).

105. בפירושו למשנה בעריות פ"ה מ"ב.

106. המחנה אפרים (לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ח) מציע תירוץ נוסף לסתירה בין המשניות: "אין תורמין שבולים על החיטים... גזירה שמא יטריח הכהן לדרוך ולכתוש" (לשון הרמב"ם). נ"ב: איירי כששניהם גמורים למעשר, ומשום גזירה אמרו אינה תרומה. אבל היכא דהוי מדבר שלא נגמרה – לא גזרו, כיון דאסור לעשות כן. וזוהו נתישב כל מה שהקשה הר"ש בפירושו המשנה בפ"ק דתרומות".

דבריו אינם נהירים מספיק, ובמיוחד קשה מה שקורא לשבולים "גמורים למעשר". אמנם הכפתור ופרח (פ"כ, ח"ב עמוד תמ"ח) אומר את אותם דברים, אך ביחס למשנה. הוא מדגיש: "ואי לאו משום האי גזירה, מן הדין היו תורמים זיתים על שמן, דתרוויהו נגמרו מלאכתן ביניה, דהאי לאו שבולים על חיטים ביניה". על פי זה הוא טוען, שדעת כהן תועיל לכתחילה, כי כל האיסור הוא משום טרחת כהן. משא"כ בשמן על זיתים נכתשים, או חיטים על שבולים – אפילו דעת כהן לא תועיל, כי זה נגמרה מלאכתו על לא נגמרה מלאכתו. דבריו יסבירו את המשניות, אך

5. שיטת הרמב"ם

התיחסות מיוחדת דורשת שיטת הרמב"ם. מתוך פסקי ההלכה ביד החזקה בהלכות תרומות, נובל גם להסיק איך הוא למד את המשניות הללו במסכת תרומות.

את משנה י' מביא הרמב"ם בפרק ה' הלכה ד':

"אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, שנאמר כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב – מן הגמור על הגמור. ואם תרמו תרומתן תרומה".

ברם בהלכה י"ח פסק להלכה את חומרת בית הלל ממשנה ד':

"אין תורמין שבולים על החיטים וזיתים על שמן וענבים על יין. ואם תרם אינה תרומה, גזרה שלא יטריח את הכהן לכתוש ולדרוך".

פסקי הרמב"ם סותרים זה את זה, בדיוק כמו שהמשניות סתרו זו את זו. על כן הרמב"ם נימק את דבריו בגזירה של טרחת כהן. זהו טעם רבי חנינא להסבר חומרת בית הלל במשנה ד',¹⁰⁷

יש לזכור, שדברי רבי חנינא נשארו בגמרא בקושיה: אם פוסלים תרומת ענבים וזיתים בגלל שגורם טורח לכהן, מדוע לא נאסר גם להפריש משבולים? ואם רבי חנינא מוקשה, איך הרמב"ם מביא את טעמו להלכה? הרדב"ם¹⁰⁸ מציין שהרמב"ם הוסיף שבולים מכיון שבספרי¹⁰⁹ הוזכר שאין תורמים שבולים על חטים. מראה הפנים¹¹⁰ עונה שמכיון שהגמרא בסוף הפרק מביאה מקור מהתורה שאסור לתת לכהן שבולים, (וזהו המקור לכל איסור הפרשת תרומת מעשר ומעשר לפני גמר מלאכה – עי"ל פרק ב') ברור שאה"נ, המפריש שבולים על חטים – אפילו בדיעבד גזרו שתרומתו לא תחול. זיתים וענבים לאו דווקא. אך עדיין לא ברור, שכן מקורות אלו אוסרים להפריש לכתחילה לפני גמר מלאכת הדגן, אך מניין שיש להחמיר בדגן גם בדיעבד לפסול את התרומה?

וכך כותב ערוך השלחן¹¹¹:

"רק בענבים ויין וזיתים ושמן גזרו חכמים דאם תרם מזיתים על שמן וענבים על יין דאין תרומתו תרומה כלל מפני הטורח שיצטרך הכהן

לא את הרמב"ם שנביא לקמן, הכולל את המפריש שבולים על חטים באיסור של טרחת כהן, ולא מכח האיסור המהותי של הפרשה לפני גמר מלאכה. וכן לא יסביר את הספרי שכולל זיתים על שמן באיסור מהתורה יחד עם שבולים על חטים, ולא רק באיסור דרבנן של גזירת טרחה.

107. ועיין בדברי הרב הרצוג (מצוות התלויות בארץ עמוד קס"ב), שטוען שאמנם הרמב"ם פסק כרבי חנינא, "אבל אין זאת אומרת שאינו מקבל טעמו של רב מני לענין תרומת מעשר" אלא מכיון שלא נתפרש בתלמוד, לא הביא זה.

108. על הרמב"ם שם.

109. לעיל פ"ב הערה 3.

110. לירושלמי על משנה ד', ד"ה מהו מפני גזל השבט.

111. זרעים ס"ו סעיף י"א-ב.

לדרוך הענבים והזיתים... וכן נראה להדיא מדברי הרמב"ם בחיבורו פ"ה, אלא שהוסיף על יין ושמן גם חטים, מפני שגם בהם יש טורח לכהן".

הסברה הגיונית, כפי שהגמרא עצמה אמרה שבשבולים יש טירחה להפוך לדגן, אלא שסו"ס קשה שבמשנה ד' שבולים לא הוזכרו! א"כ ממ"נ: או שאומרים שזיתים וענבים דווקא (וכשיטת חזקיה בגמרא), ואז דין שבולים כדין שאר פירות שהוזכרו במשנה י', או שאומרים שזיתים וענבים לאו דווקא (וכשיטת רבי יוחנן) ומשנה ד' כוללת את כל הפירות! מנין לרמב"ם לעשות חלוקה בין זיתים ענבים ושבולים לבין שאר פירות?
מעיר החזו"א¹¹²:

"פסק כרבי יוחנן, ומפרש שלרבי יוחנן גם בשבילים על חטים אין תרומתו תרומה. וצריך לפרש כן בסוגיה, וצריך עיון".

ניתן כמובן להסביר את הרמב"ם ולומר כשיטת הרדב"ז – לחלק בין תורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן. אלא שזה לא כתוב ברמב"ם, וזה גם לא מסביר מדוע בתורם שלא מדעת כהן מחמירים דווקא בזיתים, ענבים וחטים¹¹³.

המהר"י קורקוס¹¹⁴ מציע הסבר, שישמש גם כהבנה חדשה בפירוש המשניות בפרק א' בתרומות. רבי יוחנן אכן אינו מחלק בין זיתים וענבים לשאר פירות. ברם כשאנו ממזגים את הסברו של רבי חנינא בדברי רבי יוחנן, ובודקים את דברי רבי יוחנן לאור הסברה של טירחה, הרי שנוכל לומר כך: רבי יוחנן מסכים לחלק בין זיתים וענבים ושאר פירות הדומים להם, שטרתם "רב ועצום", לבין פירות אחרים שאין טרתם "רב ועצום". בית הלל מחמירים במשנה ד' רק כשמפריש לפני גמר מלאכה וגורם טורח רב לכהן. במשנה י' מדובר על הפרשה לפני גמר מלאכה שאינה גורמת טורח כל כך גדול לכהן, ולכן התרומה חלה בדיעבד.
כך אומר המהר"י קורקוס בהסבר דברי רבי יוחנן:

"וזוהו מה שאמרו בירושלמי (רבי יוחנן) שאין לחלק בין יין ושמן לשאר דברים – כלומר: הדומים ליין ושמן שטרתם רב ועצום, ולאפוקי שלא נאמר דדוקא יין ושמן לבד (כדברי חזקיה)... ולכך אמר דלאו דווקא יין ושמן... אבל עדיין יש לחלק בין דבר שטרתו מועט לדבר שטרתו רב".

עכשיו מובן מדוע צירף הרמב"ם את ענין השבולים לזיתים וענבים. הרמב"ם פסק כרבי יוחנן, וכהסבר של רבי חנינא בדבריו. לרבי יוחנן ישנה חלוקה בין סוגי פירות – על פי קריטריונים של טירחה. לפי קריטריונים אלו, הנותן לכהן שבולים

112. דמאי י"א כ"ז.

113. עיין עמוד הימיני לרב ישראלי עמוד רפ"ט. וכן בספר עטה אור על תרומות (לרב עמנואל טולדנו, באר יעקב) עמוד צ"ו, מסיק ג"כ בדעת הרמב"ם שאינו מחלק בין תורם מדעת כהן או שלא מדעת כהן.

114. תרומות פ"ה הי"ח.

במקום חיטים גורם לכהן טורח רב ועצום, ולכן חז"ל גזרו שאפילו בדיעבד אין תרומתו תרומה.

אך רבי יוחנן מסכים לחלק בין זיתים וענבים לבין שאר פירות שאין בהם כל כך טורח (או אפילו בגת עצמה משיהלך בה שתי וערב, ובגורן משיברור וכו' – וע"ע מאמר: גמר מלאכה – ממתי מותר להפריש תרומה). שם אין כ"כ טורח להביאו לגמר מלאכה.

גם הרב ישראלי בעמוד הימיני¹¹⁵ דן בדברי הרמב"ם ומציע הסבר זהה: "ונראה, שדעת הר"מ לפרש כוונת ר' יוחנן שלא בא לומר שכל המינים בא לרבות, אלא היא זיתים וענבים היא כל המינים שדומים לזיתים וענבים, והיינו כל המינים שטרחתם מרובה, ולא הוזכרו מינים אלה אלא לדוגמא, וזהו שבמשנה לא הזכיר אלא ב' מינים דזיתים וענבים, ואילו בספרי הביא גם שבולים, כי הכל לאו דווקא, והני וכל דדמי להו הוו בכלל".

6. דין תורם ענבים לפני שנעשו יין

במשנה ד' עסקנו במקרה שאדם תורם ענבים על יין. מה הדין במקרה שתורם ענבים על ענבים העומדים להדרך ליין, או במקרה שתורם מענבי יין על עצמם עוד לפני שעשאים ליין? כותב הכפתור ופרח¹¹⁶:

"התורם ענבים לכתחילה על מנת שידרכם – אותו יין אינו תרום, וצריך לתרום שניה מן היין... ומסתברא, שאפילו לענבים עצמם לא יועיל מה שתרום, כדאמרינן בהאי פירקא: אין תורמים זיתים על שמן ולא ענבים על יין... בית הלל אומר: אין תרומתן תרומה... בשום פנים אלא אם כן יכוין שיהיו אלו הענבים תרומה על הענבים בלבד, לא על הענבים ויין... א"כ כל שכן הוא הנה שיתרום הענבים לכוונה שיהיה היין הנדרך מהם מתוקן – שלא עשה כלום, לא שיועיל ליין שיבא ולא לענבים הנדרכים, שאין כוונתו לתקן הענבים לצורך עצמן".

הדיוק הוא הגיוני, אלא שהוא סותר בכך תוספתא המובאת בירושלמי למשנה ח' (פ"א ה"ה):

"זיתים על זיתים והוא עתיד לכתשן, ענבים על ענבים והוא עתיד לדרך – תרומה ויחזור ויתרום".

בשני המקרים, גם של הכפ"פ וגם של התוספתא, ישנה בעיה של גזל השבט, שהרי סו"ס תורם זיתים במקום שמן, וישנה גם בעיה של גזר מי חטאת כשתורם על

115. עמוד רפ"ט.

116. פ"ב – ח"ב עמוד ת"ג.

זיתים שעתידים להכתש לשמן. אעפ"כ דין התוספתא הוא שתרומה ויחזור ויתרום ולא שהתרומה לא חלה!¹¹⁷

בכרם ציון¹¹⁸ הביא את דברי הכפתור ופרח להלכה¹¹⁹.

בחזון איש¹²⁰ כתב:

"אפשר דכל שמוכר לאחרים מותר לו להפריש גם ענבים העומדים לדריכה, שהרי אסור למכור טבל אף קודם שנגמרה מלאכתה... ואפשר בדבר שאסור להפריש קודם גמ"מ הוא כדרך לשלח טבלים וא"צ לעשר".

ט. סיכום משניות מסכת תרומות

לכתחילה אין לתרום לפני גמר מלאכה. בדיעבד תרומתו תרומה – משנה י'.

מתי מותר אפילו לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה?

כשמפריש שמן על זיתים נכבשים, ויין על ענבים לצמוקים, כי נחשבים לנגמרה מלאכתם לדעות מסוימות (משנה ט'). אם כי יש אומרים שמדובר במשנה זו במקרה שנגמרה מלאכתם ממש.

לפי דעת רבי יוסי בן יוסי בגמרא, והראשונים המסבירים את דעתו בהסבר משנה ט', מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה בכל הפירות חוץ מייין ושמן. כך גם שיטת רב יהוסף אשכנזי והאור שמח, וכנראה גם הריב"מ¹²¹, ששאר פירות מותר אפילו לכתחילה לתרום לפני גמר מלאכה (הובא בהסברים למשנה ד' לעומת משנה י').

מתי בדיעבד חלה התרומה אך יחזור ויתרום?

במקום שיש גדר מי חטאת: שתורם שמן על זיתים נכתשים וכדו' (משנה ח'). לפי הרדב"ז, אליבא דרב יוסי בן יוסי: דווקא בשמן ויין, בשל כך שחיובם מדאורייתא (ואפילו שאין גדר מי חטאת), אך בשאר פירות אינו חוזר ותורם. וישנם טעמים נוספים להסביר שדין זה מיוחד לשמן ויין.

117. ועיין בירושלמי שם דיון בשאלה מי חמיר: טעם גזל השבט או טעם מי חטאת. ועיין במעדני ארץ שביעית פ"ט ס"ק ח', ד"ה עפ"ז, שמשמע שהבין שדין הכפ"פ טבע רק מדין גדר מי חטאת. וע"כ תמה עליו שכתב את הדין הלכה למעשה בזמן הזה בשעה שלא נהגה היום גדר מי חטאת. וצ"ע בדבריו, שכן הכפ"פ דייק מדברי בית הלל, ומדובר על טעם של גזל כהן שבגללו התרומה לא תחול בדיעבד כלל, וכפי שציטטנו לעיל.

118. הלכות פסוקות פכ"ב הלכה ז'.

119. וגם עליו קשה שכתב אח"כ: "ויש שמצדדים להקל בזה"ז בדינים אלו בתרומה" וכוונתו לרש"ש שנביא לקמן בפרק י"ב הסובר שגדר מי חטאת לא שייך היום. אך דברי הכפ"פ מיוסדים על בית הלל, וזהו דיון בשאלה אחרת אם גזירת גזל כהן שייך היום או לא.

120. דמאי י"א כ"ח ד"ה וענבים.

יש מצב שחז"ל גזרו שאפילו בדיעבד אין תרומתו תרומה. זוהי דעת בית הלל במשנה ד'.

הטעם לחומרת בית הלל הוא משום שגורם טרחה לכהן לגמור את מלאכת הפירות בעצמו (רב חנינא בגמרא) או בגלל שגזול את הכהן בכך שבאופן זה מפריש פחות מהשעור (רב מנא בגמרא).

יתכן שחומרה זאת קיימת רק במפריש זיתים על שמן וענבים על יין (דעת חזקיה בגמרא). זאת מפני שבמינים אלו יש טורח גדול במיוחד, וכן הם שכיחים והתקלה מצויה בהם יותר. כמו כן הם המינים שהוזכרו בתורה (פרשנים). יתכן שחומרה זו קיימת גם במפריש שבולים על דגן וכל הדומה להם בטורח (מהר"י קורקוס בדעת רבי יוחנן ובהסבר הרמב"ם), ויתכן שהחומרה קיימת בכל הפירות והירקות שמפרישים לפני גמר מלאכה – אם מפריש בלי רשות מהכהן; לעומת זאת אם הכהן מסכים – בדיעבד התרומה חלה (ר"ש ועוד מפרשים בהסבר רבי יוחנן). אך בתנאי שמפריש תרו"ג ותרומ"ע בשעור הראוי לפי המוצר המוגמר (רדב"ז, רב הרצוג).

י. פסק ההלכה

נראה עכשיו מה נפסק להלכה מתוך המשניות הללו במסכת תרומות. תחילה נבאר את עיקר הדין, ובפרק י"ב לקמן נבחן האם ההלכות שייכות גם לזמן הזה.

בטור¹²¹ כתב:

"ואין תורמים אלא מן היפה, ולא ממין על שאינו מינו, ולא מדבר שנגמרה מלאכתו למעשר על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ואין תורמין מן התלוש על המחובר... ואם תרם אין תרומתו תרומה".

לכאורה פסק הטור הוא נגד משנה י' שהרי במשנה י' נאמר שאם תרם תרומתו תרומה, וכאן הטור החמיר לפסול את התרומה!

עונה הב"י שאכן "יש בדברי רבינו ערבוב", ואגב שבמין על שאינו מינו ובתלוש על המחובר הדין הוא שבדיעבד אין תרומתו תרומה, כתב כן גם על המקרה של לא נגמרה מלאכתו, למרות ששם הדין הוא שבדיעבד תרומתו הויא תרומה.

בשו"ע¹²² פסק:

"אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ואם תרם – תרומתו תרומה".

אם נשים לב נראה, שגם הטור וגם השולחן ערוך השמיטו בבא אחת מהמשנה:

121. יר"ד של"א, דף רע"ג ע"ב.

122. יר"ד סימן של"א סע' נ"ד.

את הדין של מפריש מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו! מדוע?

הגר"א¹²³ אומר "ונשמט בטוש"ע שם עוד בבא". גם האור שמח¹²⁴ רואה בזה "שגגת המעתיק". אחרונים אחרים מציעים מספר הסברים להשמטה. תוי"ט¹²⁵ מסביר ש"זו ואצ"ל זו קתני":

"זו ואין צריך לומר זו היא, דכיון שאין שום דבר הנגמר לא במעושר ולא במעשר – פשיטא שאין לו דין תרומה כלל".

כך גם הפרישה¹²⁶ האומר שהדין האחרון הזה נלמד ב"כל שכן" משני הדינים האחרים. מקשה עליו הרב ישראלי במכתבו¹²⁷:

"אך אין זה מספיק לענ"ד, דא"כ לא היה צריך להביא גם הבבא האחרונה, שאין לתרום משלא נגמרה על שנגמרה, דזה הוי ק"ו טפי". הרב ישראלי במכתבו נחית לדרך חדשה. לדעתו טעם הדין שאין מפרישים מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו הוא שונה מטעם הדין של מפריש מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו ולהיפך. כשגם המעשר וגם המעושר לא נגמרה מלאכתם – אסור להפריש מזה על זה מכח הדין של איסור להפריש מן הרע על היפה. הקשר הוא כך: את התרומה נותנים כפי שהיא – לא גמורה (זהו "רע"), ואילו בשאר הפירות גומרים מלאכתם (ונהיים "יפים"), לכן יש פה מן הרע על היפה. על פי זה הוא הסביר את השמטת השו"ע, שכן דין מן הרע על היפה אינו נוהג בזה"ז. ועוד מוכיח שם שגם לענין הפרשת מעשרות לפני גמר מלאכה, מעולם חז"ל לא הקפידו בדין מן הלא גמור על הלא גמור¹²⁸. לעומת זאת דין מן הגמור על הלא גמור או הלא גמור על הגמור נובע לדעתו מדין מין על שאינו מינו. דין מין על שאינו מינו נוהג בזמן הזה, ולכן נפסק בשו"ע.

בשערי צדק¹²⁹, בערוך השלח¹³⁰, בהמעשר והתרומה¹³¹ ובכרם ציון¹³² פסקו שאין להפריש גם מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. וכן משמע מאחרונים רבים נוספים.¹³³

123. אות ק"ב.

124. תרומות פ"ה ה"ד.

125. מ"י, בהתיחסות להשמטה דומה של הרע"ב.

126. סימן של"א אות מ"ג.

127. לקמן בנספח סעיף א.

128. עיין סעיף ו' במכתב.

129. פ"ט ה"כ.

130. פט"ו ס"ז.

131. פ"ה ס"ז.

132. הלכות פסוקות פכ"ב ה"א.

133. בענין הדין המיוחד שמופיע בכפתור ופרח (פ"כ עמוד ת"ג) שבמפריש ענבים העומדים לדריכה לפני גמר מלאכה התרומה לא חלה, וכן דין התוספתא שמפריש ענבים על ענבים העומדים לדריכה בתרומה ויחזור ויתרום – עיין לעיל פ"ח סעיף 6.

י"א. הגבלות לדין

האיסור היסודי הוא פשוט ממדרשי התנאים ועד לפסיקת השולחן ערוך. אלא שלאורך כל הדרך היו שהגבילו את הדין, ואמרו שהוא אינו חל על מקרים מסוימים.

1. הדין חל רק על פירות המחוסרים מעשה בגופם.

בשגת אריה¹³⁴ כותב:

"דבר שלא נגמרה מלאכתו היינו טעמא דלכתחילה לא, משום דרחמנא אמרה כדגן מן הגורן... והיינו דווקא שאינו גמור, כגון תבואה שעדין לא נתמרחח בכרי, דמחוסר מעשה בגופו. אבל היכא שאינו מחוסר מעשה בגופו, כגון טבל שלא ראה פני הבית והחצר – אפילו לכתחילה נמי".

לכאורה נדייק מדבריו, שרק פרי שמחוסר מעשה בגופו אסור להפריש לפני גמר מלאכה, ולאפוקי פירות שלא הוכנסו לכלכלה וכדו'. אלא שיש לדחות ולומר, שהשגת אריה בא לאפוקי רק ממפריש לאחר גמר מלאכה ולפני הכנסה לבית, שההכנסה לבית אינה נקראת "מעשה בגופו", אך לעולם אסור להפריש לפני גמר מלאכה, גם בפרי שכל מה שחסר זה להכניסו לכלכלה וכדו'.

ברם באור שמח מחלק כך במפורש. לדעת האור שמח¹³⁵ כל האיסור של הפרשה לפני גמר מלאכה הוא רק בגורן, יקב ושמן והדומה להם – שמחוסרים מלאכה גמורה. דבריו הם הרחבה של הירושלמי הסובר שרק גורן ויקב אסורים: "אין לך אסור מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו אלא גורן ויקב בלבד, וכמו ענבים לדורכן לעשות מהן יין – בזה אסור... דבקרא לא קפיד רק על גורן ויקב, וברור דהוא הדין נמי לתרום מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, דג"כ מהאי קרא ילפינן, דונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן וכו', ג"כ אינו רק בגורן ויקב בלבד... אולם יש לצודר דלאו דוקא בגורן ויקב בלבד קפיד רחמנא. דה"ה בשאר מילי, רק שיהא מחוסר מעשה כמו גורן ויקב שכשהוא בשבולים הוא מחוסר מלאכה גמורה, וכן ענבים לעשות מהן יין, וזה יתכן".

גם החזו"א¹³⁶ העלה רעיון כזה כאפשרות:

"אפשר דר"ל דלא מקרי מן הגמור על שאינו גמור אלא במחוסר גמר בעצם תיקון הפירי כמו חסרון גורן או יקב, אבל העמדת ערימה (של צמוקים) לא מקרי חסרון. ולפ"ז שפיר אפוי דכריא (יפוי פני הכרי של תבואה) לא מעכבא" (אלא שרוחה שם שפירוש זה לא שייך לפי פירוש התוי"ט).¹³⁷

134. סימן צ"ו אד"ה ועתה נניח.

135. הלכות תרומות פ"ה ה"ד – הזכרנהו לעיל בסוף פרק ו'.

136. מעשרות ג' כ"ג בסוגרים.

137. בדומה, בעמוד הימיני (עמוד רפ"ט) נוטה להסיק למעשה בעקבות הסברו בשיטת הרמב"ם לעיל

2. הדין חל רק על יין ושמן

חלוקה הרבה יותר מקובלת היא בין יין ושמן לבין שאר פירות. חלוקה זו עולה מתוך פירושי הראשונים והאחרונים למשניות השונות. שם ראינו את דעת הר"ש, רב יהוסף אשכנזי, הרידב"ז וכן את חבל הפוסקים שפירשו את משנה ט' המתירה לכתחילה הפרשה לפני גמר מלאכה – כולם מתנבאים בסגנון אחד: רק ביין ושמן (ואולי גם דגן) יש איסור הפרשה לפני גמר מלאכה. בכל שאר מיני הפירות והירקות: אין איסור להפריש לפני גמר מלאכה!

שיטתם מתבססת בעיקר על דעת רבי יוסי בן יוסי בירושלמי. ברם, יש להודות שאין שום הכרח שפרשן למשנה או לירושלמי יפסוק כך גם הלכה למעשה. אך עצם העובדה שהם מבינים שזו מסקנת הירושלמי, דורשת לקחת את הדעה הזו בחשבון בפסיקה, ובמיוחד את אלו אשר הסבירו לאור הנחה זו את משנה י' שקאי דווקא בזיתים וענבים (ריבמ"ץ, רב יהוסף אשכנזי).

3. הדין אינו חל על האוכל קבע לפני גמר מלאכה

למרות האיסור להפריש לפני גמר מלאכה, יש לומר שכל זה במפריש וממשיך אח"כ לשווק או להוליך לביתו. אך מי שרוצה לאכול אכילת קבע מפירות שלא נגמרה מלאכתם, מותר לו, ואולי אף מחויב, להפריש תרומות ומעשרות. כך כותב רש"י אורבך¹³⁸:

"אף שאין תורמין אלא מן הגמור, מ"מ מסתבר שאם רוצה לאכול שלא מן הגמור – שפיר רשאי להפריש תרומה גם קודם מירוח, משום דלא מסתברא כלל לומר שהוא אסור באכילה, ואינו רשאי גם להפריש".
כאן המקום להזכיר את דברי החכם צבי¹³⁹ שמברכים גם כשמפרישים לפני גמר מלאכה.

י"ב. האם הדין שייך גם בזה"ז

ראינו עד עכשיו, שלרוב הדעות הדין היסודי של איסור הפרשה לפני גמר מלאכה – על כל הואריאציות של משנה י' בפרק א' של מסכת תרומות – תקף גם היום.

(פ"ח סוף קטע 5) כך: "בסלק סוכר שטרחת הכשרתו לאכילה מרובה, וא"א כלל כמעט שלא ע"י טיפול בבהח"ר, יש להשוותו לכאורה להני מינים שגם בדיעבד אין תרומתן תרומה" (אותם מינים שטרחתם מרובה: זיתים על שמן, ענבים על יין ושכולים על חיטים וכל הדומים להם). אמנם, שלא כמו האור שמח, באותם מינים שאין טרחתם מרובה הוא אינו מתיר לכתחילה מכח הסברה הזאת. נזכיר שגם המהר"י קורקוס לעיל בדעת הרמב"ם חילק בין זיתים וענבים וכל שיש בו טרחה מרובה לבין שאר גידולים, אך גם הוא מתייחס שם לשאלה מתי מחמירים בדיעבד, ולא להיתר לכתחילה.
138. מעדני ארץ שביעית סימן ט' סוף ס"ק ח', וכן במנחת שלמה סימן נ"א/א.
139. תוספות חרשים סימן ד'.

גם הדין המיוחד של משנה ט', ש"תורמים שמן על זיתים הנכבשים ויין על ענבים לעשותם צמוקים", נפסק להלכה, כפי שראינו לעיל (פרק ד').
 דא עקא, ראינו גם דינים חריגים במשניות ח' וד', ויש לבדוק אם הדינים האלו תקפים גם בזמן הזה. יש לבדוק שתי שאלות:
 1. האם גדר מי חטאת נהוג היום? כלומר: האם דין משנה ח' שקבעה במפריש שמן על זיתים הנכתשים, ויין על ענבים הנדרכים ש"תרומה ויחזור ויתרום" שייך בזמן הזה?
 2. האם הטעמים של גזל כהן וטרחת כהן רלוונטיים היום? כלומר: האם גם היום יש להחמיר את החומרה של בית הלל במשנה ד', שהתורם זיתים על שמן וענבים על יין – התרומה לא חלה כלל?

1. גדר מי חטאת – חיוב לחזור ולתרום כשתרם שמן על זיתים

אין לנו היום מי חטאת. האם המפריש שמן על זיתים הנכתשים ויין על ענבים הנדרכים חייב לחזור ולתרום?
 בעשר תעשר¹⁴⁰ פסק למעשה:

"ומסתברא תורמין שמן על זיתים היום, דליכא אפילו חד מהני תרי טעמי" (גול השבט וגדר מי חטאת).

דבריו מוקשים: גם אם נאמר שגדר מי חטאת אינו שייך היום, מדוע זו סיבה להתיר להפריש לפני גמר מלאכה לכתחילה? ואכן בהמעשר והתרומה¹⁴¹ היתר בזה"ז בדיעבד, ואין צורך לחזור ולתרום.

היתר זה הוא קדום. כבר בתקופת הראשונים כתב הר"ש סירליאו¹⁴²:
 "ובזמן הזה דאין לנו טהרה, כן הוא שמן על זיתים, כמו בשאר פירות בזמנם של האמוראים, דהא ליכא ביטול מי חטאת".

אמנם הרמב"ם¹⁴³ פסק את הדין של משנה ח' שבשמן על זיתים תרומה ויחזור ויתרום, אך הוא נמנע מלהביא את הטעם של גדר מי חטאת, ועל כן מפרשיו הסבירו שפסק כן מטעם אחר¹⁴⁴. ברם, השו"ע השמיט לחלוטין דין שמן על זיתים נכתשים. מכאן נסיק שלדעתו דין יין על ענבים שעומד לדורכם, ושמן על זיתים, כדין כל שאר פירות שהפריש מפרי שנגמר מלאכתו על פרי שלא נגמרה מלאכתו – שבדיעבד היא תרומה, ואין צורך בזה"ז לחזור ולתרום.

גם במעדני ארץ¹⁴⁵ מצרף את דעת הר"ש סירליאו שאין גדר מי חטאת נוהג בזה"ז להקל¹⁴⁶.

140. הלכה קכ"ו.

141. עמוד ל"ב.

142. למשנה ח' סוף ד"ה והשתא נקטינן.

143. הלכות תרומות פ"ה הי"ט.

144. עיין לעיל פרק ז'.

145. שביעית פ"ט ס"ק ח' ד"ה ועפ"ז.

146. עי"ל הערה 117 מה שדנו בדבריו ובהבנתו בכפתור ופרח שאולי סובר שבזה"ז נוהג גדר מי חטאת לדעתו. בספר חו"ב (מצוטט חוברת בירור הלכות עמוד ל"ה) כותב שאין גדר מי חטאת היום. אך בחוברת הנ"ל חלקו וסברו שבזה"ז יש לחזור ולתרום מדין גזל השבט!

לסיכום

נראה שלרוב הדעות אין גדר מי חטאת נוהג בזה"ז. לעומת זאת, נחלקו הפוסקים אם הדין של "יחזור ויתרום" קיים. בין כך ובין כך, מדובר בהלכה ספציפית למקרה של תורם שמן על זיתים הנכתשים וכדו'.

2. דין גזל כהן - התרומה אינה חלה אפילו בדיעבד.

במשנה ד' בית הלל פסלו תרומה של זיתים על שמן וכדו' בשל חשש של גזל כהן, או טרחת כהן, או שניהם כאחד. האם גם בזה"ז יש לחשוש לכך, בשעה שממילא אין נותנים את התרומה לכהן?
הרמב"ם¹⁴⁷ פסק את דעת בית הלל להלכה:

"אין תורמין שבלים על החיטים וזיתים על שמן וענבים על יין. ואם תרם אינה תרומה. גזירה שלא יטריח את הכהן לכתוש ולדרוך".
בדעת השו"ע¹⁴⁸ יש מקום להסתפק.

סעיף ס"ג בשו"ע עוסק בדין הפרשה מן הרע על היפה, ומסתיים במשפט:
"ובכל אלו אם תרם תרומתו תרומה. ונראה לי דהאידינא דתרומה לאיבוד אזלא, אין להקפיד בכך, וכן בשאר דברים כיוצא בהם".
בכרם ציון¹⁴⁹ הבינו שכוונת השו"ע היא גם לדין התורם זיתים על שמן. דין התורם זיתים על שמן מובא בסעיף לפני זה (סעיף ס"ב):

"אין תורמין שבלים על חטים וזיתים על שמן וענבים על יין".
כנראה הבינו שבדברי השו"ע בסעיף ס"ג: "וכן בשאר דברים כיוצא בהם" מכוונים לדין זה שנאמר בסעיף ס"ב על גמר מלאכה. אך אינו מוכרח. יותר סביר שכוונת השו"ע לדוגמאות נוספות של דין מן הרע על היפה, וכן לדין מן הרע על היפה שבסעיף נ"ב. גם בגר"א מציין לסעיף נ"ב שם דובר ג"כ על הרע על היפה. ובאמת שהשו"ע סתם בסעיף ס"ב ולא חילק בין הזמן הזה לעבר.

איך שלא יהיה, עובדה היא שהשו"ע השמיט את הדין שבדיעבד אין תרומתו תרומה. הרב הרצוג¹⁵⁰ מסביר שדעת השו"ע שגזל כהן לא נוהג היום. הוא כותב שהרב יוסף קארו חיבר חיבורו לזמן הזה, "ובזמן הזה שהכל כמו ברשות כהן - בדיעבד תרומתו תרומה". זאת הסיבה שהשו"ע השמיט את החומרה של דיעבד. ברם, לפי הבנת ספר עטה אורי¹⁵¹ בשו"ע - אין תרומתו תרומה גם בדיעבד. עובדו: שהרמב"ם פסק את הדין. והשמטת השו"ע אינה ראייה, שכן לו היה סובר שאינו נוהג, היה צריך להביא את הדין ולהודיע שאינו נוהג בזה"ז, כפי שהביא לגבי דינים אחרים. ועוד: שבשו"ע קיצר דיניו ואין להוכיח מהשמטותיו. ועוד: שדין מפורש של המשנה, אין לבטלו רק בגלל שהטעם לדין המובא בגמרא אינו קיים יותר.

147. הלכות תרומות פ"ה הי"ח.

148. יו"ד סימן של"א.

149. הלכות פסוקות פכ"ב הערה 10/ב.

150. מצוות התלויות בארץ עמוד קס"א.

151. עמוד קי"ב.

נשים לב לכך שהרב הרצוג מרגיש שתרומת מעשר יש להפריש כשעור הראוי¹⁵⁸. זאת מפני שתרומת מעשר ניתנת בשיעור מדויק, ושיעור זה צריך להיות מהשמן ולא מהזיתים. ואם מדובר על הזמן הזה הרי שאדרבא, דווקא היום שהולך לאיבוד, יש חשש שמא לא ידקדקו יפה¹⁵⁹.

הרב פראנק פסק בקצרה¹⁶⁰:
 "וסלק הראוי לאכילה, אי יכול לתרום מפרי הסלק על היי"ש והספירטוס? נראה דדינו כמו התורם מן הענבים על היין דבריעבד הוה הפרשה ומוציאו מן איסור טבל".

הוא לא חילק בין סוגי התרומות והמעשרות. ונראה להוסיף, שה"ה למנהג העולם שלא לתת בפועל בזה"ז מעשר ראשון ללוי. את המעשר הראשון הוא לוקח לעצמו - כך שאין טעם של גזל השבט. כאמור לעיל, גם בתרומה ותרומת מעשר לא שייך בזה"ז טעם של גזל השבט. אמנם יש לעיין עדיין מדין גזל עניים.

לעומת הדעות הללו, בספר חו"ב¹⁶¹ כתב: גם בזה"ז זיתים על שמן אסור לתרום כי קיימת גזירת גזל השבט. ויש לתמוה על דבריו.

בהקשר הזה מעניין לציין את הנאמר במסכת ביצה (ל"ה ע"ב):
 "מעשרין דמאי מעמי הארץ אפילו בדבר שלא נגמרה מלאכתו".
 אם עוד לא נגמרה מלאכת הפרי, מה פתאום לחשוב שעם הארץ כבר הפריש תרומה?

כותב רש"י¹⁶²:

"דקסבר האי תנא, יש שמעשרין קודם גמר מלאכה, ומידה הנוהגת היא ותלין ביה לקולא".

אמנם במשנה (ל"ד ע"ב) כתב רש"י¹⁶³ ש"אין רגילים לעשר קודם גמר מלאכה". כלומר ששיטת רש"י שיש מחלוקת תנאים בענין המנהג הזה. בשיטה מקובצת (ל"ה ע"ב) מתיחס לרש"י וכותב:

"מעשרין הן אפילו בדבר שלא נגמרה מלאכתו, כלומר, רגילים בני אדם וחברים לעשר קודם גמר מלאכה דאי לא - הוה ליה לעשר ודאי. ופירש רש"י ז"ל דסבר האי תנא הכין, כלומר, אע"ג דבמתניתין משמע שאין רגילות כן, כמו שפירש ז"ל במתני', האי תנא פליג אמתניתין. כך היא כוונת הרב ז"ל. ולא נהיר כמו שפירשנו במשנתינו (שגם תנא המשנה סובר שהיה רגילות לעשר)".

158. וכן הבאנו דבריו לעיל בפרק ח קטע 2 בדעת הר"ש שרשות כהן אינה מועילה בתרומת מעשר.

159. שם עמוד קס"ג.

160. כרם ציון הלכות פסוקות עמוד קכ"ד בגאון צבי.

161. מצוטט חוברת בירור הלכות עמוד ל'.

162. ד"ה ומעשרין.

163. ד"ה ערב שבת.

נמצאנו למדים מתוך פרשנות הראשונים לגמרא, שהיה מנהג קדום להפריש לפני גמר המלאכה!

לסיכום

יש מקום להסתפק מה דעת השולחן ערוך, אך מספר פוסקים אחרונים אומרים שהיום אין טעם של גזל או טורח השבט, וממילא בדיעבד (לפחות) התורם זיתים על שמן וכו' אפילו ללא רשות כהן – תרומתו חלה. ראינו שהיה כבר מנהג קדום להפריש לפני גמר מלאכה. אמנם מספר ספרים מביאים את הדין של המשנה בצורתו המקורית. בעית הפרשת תרומת המעשר לכאורה לא נפתרה, שכן אם יפריש פחות מהכמות של אחוז, לא עשה כלום, ואפילו שלקלקלה אוזל, ואפילו שהכל היום כברשות כהן. כדי שתרומת מעשר תחול בדיעבד, יש להפריש כשעור הראוי לשמן. כמובן שלכתחילה אין להפריש לפני גמר מלאכה, וכל הדיון כאן הוא אם התרומה חלה בדיעבד או לא.

י"ג. קולות של שעת הדחק

האור שמח¹⁶⁴ מחדש שיש מצבים בהם "תנאי בית דין" להפריש מן הגמור על שאינו גמור, למנוע תקלה. כדוגמא הוא מביא את המקרה במשנה מסכת מעשרות פ"א (מ"ו):

"התבואה משימרח... הקטניות משיכבור. ואם אינו כובר עד שימרח. אע"פ שמירח, נוטל מן הקוטעים ומן הצדדים וממה שבתוך התבן ואוכל".

וקשה, הרי מה שבתוך התבן עוד לא נגמרה מלאכתו, ואיך נחשב שהפרישו עליו, הרי הרי מן הגמור על שאינו גמור? עונה האור שמח:

"יצ"ל דגם זה נכלל בכלל תנאי ב"ד שלהפריש מן התקלה אמרו חכמים שיתרום לכתחילה מן הגמור על שאינו גמור בהאי גוונא". דבריו נפסקו להלכה בכרם ציון¹⁶⁵:

"אע"פ שאמרנו דאין תורמין מן הגמור על שאינו גמור, יש מהגדולים שמחדש לומר שבכדי להפריש מן התקלה, תנאי ב"ד הוא דבכה"ג מותר לתרום לכתחילה מן הגמור על שאינו גמור".

164. תרומות פ"ד הכ"א.

165. הלכות פסוקות פכ"ב ה"ט.

יש לגישה זו חשיבות, בבואנו לנתח את המציאות היום, בה יש מקומות שהתקלה של דרישה להפריש מן הגמור על הגמור היא גדולה. יתכן שדרישה כזאת תגרום שלא יפרישו כלל, שכן הרבה פעמים במצב של "גמר מלאכה" כל הסחורה הטובה ארוזה וממוינת, והחקלאי עומד בנסיון גדול כשצריך להסיר הצידה אפילו למעלה מאחוז.

יעוין בדברי הרב הרצוג¹⁶⁶ שכותב:

"קיימא לן שכל שעת הדחק היא דייעבד (תורת חטאת כלל ט"ז) וה"ה היכא שיש לחוש לקלקולים. ובפרט שהוא דבר של רבים יש מקום להקל יותר".

מטעם זה הוא חוכך להקל ביקב שעליו נשאל בשנת תש"ו. אמנם בסוף התשובה¹⁶⁷ מסיק:

"בד"א? באקראי. אבל בקביעות - לעקור איסור דרבנן לכתחילה - חוששני מאד, אפילו בתרומה בזה"ז שהולכת לאיבוד".

דברים אלו יהיו לנגד הפוסק בהלכות אלו, אשר ברוב המקרים הבעיתיים הדיון הוא האם לכתחילה להתיר או לא, אך בדיעבד פשיטא שהתרומה חלה.

י"ד. סיכום כללי

במאמר זה סקרנו את המקורות לאסור הפרשה לפני גמר מלאכה. הלימוד המרכזי הוא מהפסוק במדבר י"ח: "כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב". מכאן למדו בספרי שיש להפריש דווקא מהגמור. י"א שאיסור זה הוא מדאורייתא, וי"א שהפסוק הוא אסמכתא בעלמא לאיסור דרבנן. בין כך ובין כך, מוסכם לכו"ע שביעבד התרומה חלה.

בירושלמי נחלקו, האם דין זה נאמר רק על ענבים/יין, זיתים/שמן ושבולים/חיטים. מחלוקת זו ממשיכה בראשונים ובאחרונים: האם להתיר לכתחילה בשאר פירות להפריש לפני גמר מלאכה (שיטה 2 במשנה ט': רב יהוסף אשכנזי ועוד - פ"ו ופ"ו/2 לעיל, ובהע' 49 לעיל - הריב"מ"ץ).

יש הנוקטים דרך ביניים להלכה: הדין לכתחילה חל על זיתים וענבים וכל הדומה להם בלבד (אור שמח: לעיל פרק י').

יש הסוברים שבכל הפירות אסור לכתחילה לתרום לפני גמר מלאכה, אך בדיעבד יש חילוק: החמירו יותר בזיתים ענבים וחיטים לפסול לגמרי את ההפרשה (פרק ח/2 - דעת חזקיה בגמרא והסוברים כמותו) או לפחות בזיתים וענבים וכל הדומה להם מבחינת הטרחה בהכשרתם וכדו' (פ"ח/5 - מהר"י קורקוס בדעת הרמב"ם).

ישנם ראשונים שגם בדיעבד אין מחלקים בין סוגי הפירות, אך סוברים

166. מצוות התלויות בארץ עמוד קס"ד.

167. עמוד קס"ט.

שבדיעבד התרומה חלה רק כשזה ברשות כהן. אך כשהפריש לפני גמר מלאכה שלא ברשות כהן: אפילו בדיעבד אינו חל (פ"ח/3 - ר"ש ועוד בהסבר דעת רבי יוחנן בגמרא). יש דעות שבזה"ז אין שום צורך להחמיר בדיעבד (פרק י"א/2). יש מי שסובר שבזה"ז מותר לכתחילה להפריש מפירות שלא נגמרה מלאכתם על פירות שלא נגמרה מלאכתם והאיסור הוא רק על הגמור על שאינו גמור ולהיפך (בנספח).

יש דעות שבשעת הדחק או בחשש לתקלה - אפשר להקל להפריש לכתחילה לפני גמר מלאכה (פרק י"ב).

בתורם שמן על זיתים ויין על ענבים יתכן ויש חיוב לחזור ולתרום, בגלל גזרות מיוחדות (משנה ח' - פ"ז לעיל). י"א שאין גזרות אלו קיימות היום (לעיל פרק י"א/1). מצד שני אם זיתים אלו בתהליך כבישה: מותר אפילו לכתחילה לתרום עליהם משמן וכן לגבי תורם יין על ענבים הנדרכים (משנה ט' - פ"ו לעיל).

מכל האמור יוצא, שלכתחילה לא רצוי להפריש מפירות נשר שבודאי לא נגמרה מלאכתם, על פירות גמורים. אמנם במקום של הפסד גדול או חשש לתקלה, יתכן לזכור שמדובר באיסור לכתחילה, ולצרף את הדעות שהאיסור חל רק על ענבים זיתים וכו' וכן את המקילים לכתחילה במקום תקלה.

עוד יש לצרף את אותם הדעות הסוברות שגמר מלאכת הפירות הוא בבית האריזה¹⁶⁸. ממילא יתכנו מצבים שהוא רוצה להפריש מפירות הנשר על פירות המשאית שליד הפרדס, ושניהם לא נגמרה מלאכתם. במצב זה ניתן לצרף עוד את דעת הרב ישראלי שמותר בזה"ז לכתחילה להפריש מפירות שלא נגמרה מלאכתם על פירות שלא נגמרה מלאכתם.

ט"ו. נספח: מכתב מרן הגר"ש ישראלי שליט"א בענין הפרשה לפני גמר מלאכה¹⁶⁹

י"ט אייר תש"נ

בשאלה אם ניתן להפריש תרומת מעשר מהשאריות שנשארות בפרדס השאלה היא...מצד הפרשה משאינו גמור על שאינו גמור... אם ניתן להורות לעשות כן לכתחילה?

168. עיין מאמרים בענין בספר זה.
169. מובא כאן בהשמטות מסוימות של כמה משפטים הנוגעים לדין מוקף, ובתוספת מראי מקומות וכותרות.

1. פסיקה בדין הפרשה משאינו גמור על שאינו גמור

כתב הרמב"ם¹⁷⁰:

"אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, שנאמר: כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב – מן הגמור על הגמור".

ומקורו במשנה תרומות¹⁷¹.

והנה בטור וכן בשו"ע (שלא) הביאו הלכה זו (סעי' נ"ד) והשמיטו הבבא אמצעית – "לא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו". וצ"ע אמאי? ב"פרישה" כתב: משום שזה נשמע בכל שכן, שאם מדבר שנגמרה מלאכתו אין לתרום על שלא נגמרה מלאכתו, מכל שכן שאין לתרום ממה שלא נגמרה על שלא נגמרה.

אך אין זה מספיק לענ"ד, דא"כ לא היה צריך להביא גם הבבא האחרונה, שאין לתרום משלא נגמרה על שנגמרה, דזה הוי ק"ו טפי. ועיין רע"ב ותוי"ט. גם דברי התוי"ט מוקשים, דמה סברה היא להעדיף הפרשה משאינו גמור על הגמור? הרי אדרבא, מסתבר יותר, שעל הגמור ודאי שאינו יכול לתרום ממה שלא נגמרה מלאכתו. וצ"ע.

2. דין מפריש מהגמור על שאינו גמור (ולהיפך) – דין מין על שאינו מינו

ומה שנראה בטעם ההשמטה:

הנה הש"ך¹⁷² כתב וז"ל:

"...מיהו, היינו מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא, ועיקרו למין על שאינו מינו הוא דאתא".

והיינו, שהלכה זו בשו"ע באה לאחר הסעיף הקודם, שדן בהפרשה ממין על שאינו מינו, והוא עיכוב מן התורה. והשוו חכמים את הגמור ושאינו גמור, כאילו שני מינים, ומפריש ממין על מין אחר. ומשו"ה אין הבדל בין שמפריש מן הגמור לשאינו גמור או שמפריש משאינו גמור על הגמור, כיון שנחשבים לשני מינים, לא שייך לחלק בין זה לזה. אכן כאמור, אין זה אלא מדרבנן, כי קרא אסמכתא בעלמא הוא.

3. דין מפריש משאינו גמור על שאינו גמור – דין רע על יפה

לפי זה, טעון הבנה מה שהמשנה כוללת באיסור גם משלא נגמרה על שלא נגמרה. דהכא לא שייך כלל לראות זאת כשני מינים שונים, שהרי שניהם באותו מצב. א"כ – מין אחד הם.

170. פ"ה תרומות ה"ד.

171. פ"א מ"י.

172. ס"ק פ'.

וצ"ל, שבזה טעם אחר איכא: דדומה למפריש מן הרע על היפה. דזה שמפריש עליו, הרי עומד להגמר מלאכתו על ידי הבעלים, בעוד שהתרומה נפרשת, וממילא נתנן בצורה זו לכהן. על כן, יש איסור להפריש מעיקרא בצורה זו שיש בזה הפסד לכהן. אמנם, אף זה אינו ממש מן הרע על היפה, שהרי ברגע זה, גם התבואה שמפריש ממנה התרומה עכשיו היא באותו מצב כמו התרומה. מכל מקום, מצד שזה עומד להיות מוגמר, החשיבו חכמים זאת להפרשה מן הרע על היפה. הרי זה איסור **ררבנן**, בדומה לשתי הדוגמאות האחרות: מהגמור על שאינו גמור, ומשאינו גמור על הגמור. (ונראה, שבכוונה הקדימה המשנה הדוגמא של הגמור על שאינו גמור, להשמיענו, שהנימוק שם הוא מצד שזה דומה לשני מינים, ולא כמו שהיה ניתן לפרש בהפרשה משאינו גמור על גמור, שזה מדין מן הרע על היפה). ומובן הרע"ב, ומתורצת הערת התו"ט.

4. מה נוהג בזמן הזה

לפי זה יובן, שבזה"ז, שהתרומה לאיבוד אזלא מפני הטומאה, ועל כן אין בזה"ז החיוב להרים תרומה מן היפה, כמבואר בשו"ע (סעי' נ"ב), שלמרות שמן התורה חיוב להפריש מן היפה דווקא, הוסיף בזה וכתב: "ונ"ל, שהשתא שלאיבוד אזלא מפני הטומאה, אין להקפיד בכך". ובבאר הגר"א שם¹⁷³ כתב בזה בטעמא: "דכל מה שתורם (בזה"ז) הוי מהרע".

ממילא אזיל גם הטעם באיסור הפרשה דמשאינו גמור על שאינו גמור. כיון דכל עיקר הטעם בזה משום דמדרבנן הוי כמפריש מן הרע על היפה, בזה"ז שאין איסור גם להפריש מן הרע "דכל מה שתורם הוי מן הרע" – כל שכן שמותר להפריש משאינו גמור על שאינו גמור.

לא כן הפרשה מן הגמור על שאינו גמור או להיפך. שם האיסור מפני שזה דומה למפריש משני מינים שונים. האי טעמא שייך גם בזה"ז (מדרבנן מיהת וכנ"ל), כיון דגם בזה"ז אין חלות הפרשה של מין אחד על מין אחר. וא"כ, א"ש השמטת השו"ע את הבבא במשנה וברמב"ם, האוסרת הפרשה משאינו גמור על שאינו גמור, והביא רק הרישא והמציעתא דמתניתין, כי רק שתי הלכות אלה שייכות גם בזה"ז. ואילו הסיפא אינה קיימת בזה"ז.

5. קנס ללוי בזה"ז

נראה, דמהאי טעמא נמי השמיט בשו"ע ההלכה שהביא הרמב"ם¹⁷⁴:
 "בן לוי שלקח מעשר שבלים – לא יתן תרומתו לכהן שבולים, אלא **קונסין אותו לדרוש ולזרות ולתן לו מעשר מן המעשר מן הדגן... ומפני מה קנסוהו לכתושו? מפני שלקח המעשר שבלים והפקיע ממנו תרומה גדולה".**

173. ארת צ"ה.

174. פ"ג ה' תרומות הי"ד.

לפי מה שהביא בשו"ע (סעי' י"ט) שתרומה בזה"ז מפני שעומדת לשריפה שיעורה בכל שהוא (היינו משום זה העמידהו על עיקר החיוב מדאורייתא שתרומה בכל שהוא) – אם כן לא שייך נמי לקנוס שהפקיעה מתרומה גדולה. כיון שממילא אין התרומה שלה בעל ערך, מעיקרא דדינא ניתן להפריש מן השבולים על השבולים.

6. הפרשת מעשרות משאינו גמור על שאינו גמור

לכאורה עדיין יש להעיר בענין ההפרשה משאינו גמור על שאינו גמור, שהוסבר לנו שהוא מצד גדר הפרשה מן הרע על היפה. אמנם מצד תרומה לא שייך ענין זה בזה"ז, דכנ"ל אין חיוב להפריש מן היפה בדוקא... אך שם בשו"ע באותו סעיף שנאמר באשר לתרומה "אין להקפיד" נאמר עוד ש"במעשר הניתן ללוי ולעני יש להקפיד בכך". והיינו, מפני שבאלו, גם בזה"ז ההפרשה היא בעלת ערך, ולא אזלא לאיבוד כמו תרומה.

אך נראה, שדין זה של חיוב להפריש מן היפה, אינו מן התורה אלא בתרומה לבד, ולא במעשרות, כמבואר ברמב"ם¹⁷⁵:

"אין תורמין אלא מן היפה, שנאמר: בהרימכם את חלבו ממנו".

הרי שדין זה אינו מן התורה אלא בתרומה לבד. נמצא, שלגבי מעשרות, גם בזמן שהכל מן התורה – לא היה חיוב זה אלא מדרבנן. א"כ, הא דכתב השו"ע (כנ"ל) דגם בזה"ז במעשרות יש להקפיד, אינו אלא מדרבנן בעיקר חיובו. (ומכון הלשון "יש להקפיד" דאינו אלא גדר הקפדה בעלמא.)

זה אינו שייך אלא כשהאחד יפה והשני רע. לא כן בהא דמשאינו גמור על שאינו גמור, שכל עיקר ההשוואה למין רע ומין יפה אינו אלא מדרבנן – בזה לא מצינו הקפדה זו.

ועל כן מובן, למה לא הובאה ההלכה בשו"ע... שלענין מעשרות יש על כל פנים להקפיד שלא להפריש משאינו גמור על שאינו גמור, כשם שהביא הבחנה זו בין תרומה למעשרות בענין החיוב להפריש מן היפה. כי נ"ל לענין זה באמת אין קפידא גם במעשרות.

ונתן אולי להוסיף עוד, שכיון שכנ"ל, כל עיקר הדין של חיוב הפרשה מן היפה אינו מן התורה אלא בתרומה, במעשר הדבר תלוי בקפידת הלוי והעני. וכל שהם מסכימים לקבל מן הגרוע – אין איסור בדבר כלל. הרי בזה"ז, שאין הם מקבלים אלא התמורה בכסף, אין הקפדה שלהם לקבל דווקא מן היפה. על כן מותר גם לכתחילה להפריש כל כה"ג שמעיקרא הם מין אחד, ואין זה גרוע מן השני.

התשובה על השאלות היא איפוא:

אפשר להפריש התרומה ותרומת המעשר ממה שנשאר בשדה ובפרדס, ואין

צורך מן המוקף, אפשר להפריש גם לכתחילה, למרות שמדובר בהפרשה מפירות וירקות שלא נגמרה מלאכתם על אלה שאף הם לא נגמרה מלאכתם. אבל, כשאחד נגמרה מלאכתו והשני לא נגמרה, אין להפריש מזה על זה לכתחילה, אפילו ממה שנגמרה על זו שלא נגמרה, אע"פ שיש לראות זאת כאילו מפריש מן היפה על הגרוע.

דאמר רבי ינאי: אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית כו', ור' יוחנן אמר: אפי' חצר קובעת כו'.

תעודת המעשר היא ביחוד לרומם את האדם ממצבו הפרטי הגשמי המוגבל בהתייחדות קניניו ותשוקותיו, אל מצבו הכללי הרוחני שמתעלה להוקיר את ערך הכלל כולו, שהוא חפץ ד' בעולמו. והרושם שההתייחדות עושה לנתק את האדם מרגשותיו העדינות להרגיש את נפש הכלל כולו ישעשה באופנים שונים: א. ההתייחדות בציור ורעיון.

ב. ההתייחדות בפועל. הציור ייחדהו בקנינים מיוחדים, אע"פ שיתן שם מקום ויד גם לזולתו, אבל טבוע בו הציור שהוא הוא היסוד והמרכז והאחרים הרבים כטפלים לו. וזה יתחיל בדרך בליטה בחצר, החצר יש בה יד ורבים נכנסים ויוצאים, אבל רשות היחיד עליה רשומה בזוקה. נגד הגרעון הזה שהכרח החיים החמריים מביא את קדושת רוח האדם, תעמוד קדושת המעשרות דקריאת השם, שהיא מצוה בפ"ע לבד נתינתה. והבית המיוחד בפועל, שם הוא מקום המיוחד לעסקי היחיד שאין לזולתו בפועל בו כניסה רחבה כלל, כאן תרשים ההתייחדות בפועל את פעולתה על האדם. והמעשרות, שהם מכוונים להראגה הכללית הרוחנית, יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל" היא עומדת נגדה רוממה עם תעודתה הכללית. ע"כ נוכח הקדושה וקריאת השם החצר קובעת, ונגד חיוב הנתינה בפועל אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית.

עין אי"ה ברכות פרק ו' סי' י"ג